

**GMINNY PROGRAM
OPIEKI NAD ZABYTKAMI
GMINY GŁOWACZÓW
NA LATA 2017- 2020**

Spis treści

1. Wstęp.....	4
2. Podstawa prawna opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami.....	4
3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce.....	11
4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego.....	11
4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zab. i opieki nad zabytkami. ...	11
4.1.1. Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami	11
4.1.2. Narodowa Strategia Rozwoju Kultury.....	13
4.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu... ..	14
4.2.1. Strategia rozwoju województwa mazowieckiego do roku 2020.....	14
4.2.2. Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Mazowieckiego.....	18
4.2.3. Strategia Rozwoju Powiatu Kozińskiego do roku 2020.....	19
5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego.. ..	20
5.1. Strategia Ekorozwoju Gminy Głowaczów.....	20
5.2. Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania Przestrzennego Gminy Głowaczów.....	21
6. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego Gminy Głowaczów.. ..	23
6.1. Charakterystyka Gminy Głowaczów.....	23
6.2. Rys historyczny Gminy Głowaczów... ..	26
6.3. Charakterystyka krajobrazu kulturowego Gminy Głowaczów... ..	30
6.3.1. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony... ..	32
6.3.2. Zabytki ruchome.....	35
6.3.3. Stanowiska archeologiczne... ..	35
6.3.4. Najważniejsze miejsca pamięci narodowej... ..	39
6.4 Stan zachowania i zagospodarowania zabytków oraz rodzaje zagrożeń.....	40
7. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy. Analiza szans i zagrożeń.....	41
8. Założenia programowe.....	43

8.1. Priorytety, kierunki działań i zadania gminnego programu opieki.....	43
9. Instrumentarium realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami.....	47
10. Zasady oceny realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami.....	48
11. Sprawozdanie z realizacji Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Głowaczów na lata 2013-2016.....	49
12. Źródła finansowania gminnego programu opieki nad zabytkami.....	50
Bibliografia.....	51
Załącznik nr 1 Wykaz zweryfikowanej Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Głowaczów.....	53
Załącznik nr 2 Wykaz stanowisk archeologicznych zlokalizowanych w obrębie gminy Głowaczów.....	55

1. Wstęp

Dziedzictwem kulturowym nazywamy dorobek materialny i duchowy poprzednich pokoleń, a jednocześnie to dorobek naszych czasów. Najczęściej kojarzymy dziedzictwo kulturowe z architekturą i sztuką oraz archeologią. Jednak do spuścizny po przodkach należą dawne formy uprawy roli, sposoby produkcji wyrobów charakterystycznych dla danego regionu, a także rozmaite przejawy życia i rozwoju społeczności, co stanowi całość naszej kultury. Należy zatem pamiętać o bogactwie nieodnawialnych źródeł informacji o życiu i działalności przodków oraz o konieczności zachowania tych źródeł dla przyszłych pokoleń. Wzrasta świadomość potrzeby ochrony zabytków wśród mieszkańców naszej gminy. Dbłość o należyty stan i atrakcyjny wygląd obiektów zabytkowych stała się naszym obywatelskim obowiązkiem.

Rewitalizacja poszczególnych obiektów stanowi szansę na ich uratowanie. Stworzenie programu opieki nad zabytkami jest koniecznością przewidzianą ustawą oraz zapotrzebowaniem społecznym. Stanowi także istotny czynnik w upowszechnianiu wiedzy i pomocy skierowanej do właścicieli zabytków w dbaniu o ich dobrą kondycję.

Gmina nie stanie się atrakcyjna dla turystów, jeżeli jej zabytki będą zaniedbane, bądź niewłaściwie promowane czy eksponowane. To niepowtarzalny urok zadbanych obiektów zabytkowych, miejsc pamięci narodowej oraz walory klimatyczne stanowią o osobliwym charakterze takiego miejsca.

2. Podstawa prawna opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. w rozdziale IRZECZPOSPOLITA zawiera Art. 5., który stanowi, iż: Rzeczpospolita Polska strzeże niepodległości i nienaruszalności swojego terytorium, zapewnia wolności i prawa człowieka i obywatela oraz bezpieczeństwo obywateli, strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju. W ślad za ustawą, zasadniczą w Polsce, w aktach prawnych i dokumentach systemowych kwestie poszanowania dziedzictwa kulturowego są traktowane z należąną uwagą. Ustawa o samorządzie gminnym z 8 marca 1990 (Dz. U. z 2001 r. Nr 142, poz. 1591, z późn. zm.) w Art. 7, ust.1, pkt 9 określa, iż do zadań własnych gminy należy zaspokajanie zbiorowych

potrzeb wspólnoty, w szczególności, w zakresie: (...) 9) kultury, w tym bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Szczegółowy ład prawny w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami określa ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. (tekst jednolity Dz. U. z 2014 r. poz. 1446, z 2015 r. poz. 397, 774.) o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Są tam zapisane obowiązki samorządu gminnego w zakresie dbałości o dziedzictwo obowiązki właściciela zabytku oraz działania, które należy podejmować w celu kształtowania polityki ochrony zabytków w skali kraju i regionu. Jednym z takich działań jest opracowanie i systematyczne aktualizowanie gminnego programu opieki nad zabytkami.

GŁÓWNE CELE GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI OKREŚLA ART. 87 UST. 2 W/W USTAWY, TJ.:

- włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju,
- uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej,
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania,
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego,
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami,
- określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków,
- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce

Głównym aktem prawnym regulującym przedmiot, zakres i formy ochrony i opieki nad zabytkami jest Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. (Dz. U. z 2014r. poz.1446 z późn. zm.) oraz **Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa**

Narodowego z dnia 14 października 2015 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich, robót budowlanych, badań konserwatorskich i architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków oraz badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (Dz. U. z 2015, poz. 1789)

Zgodnie z art. 3 pkt 1 w/w ustawy zabytkiem jest nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Zabytki pogrupowano w trzech kategoriach jako zabytki nieruchome, ruchome i archeologiczne. W myśl ustawy ochronie i opiece podlegają (bez względu na stan zachowania):

1) zabytki nieruchome będące, w szczególności:

- a) krajobrazami kulturowymi,
- b) układami urbanistycznymi i zespołami budowlanymi,
- c) dziełami architektury i budownictwa,
- d) dziełami budownictwa obronnego,
- e) obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
- f) cmentarzami,
- g) parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
- h) miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

2) zabytki ruchome będące, w szczególności:

- a) dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
- b) kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
- c) numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, od-znakami, medalami i orderami,
- d) wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznej dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,

- e) materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997r. o bibliotekach (tj. Dz.U. z 2012r. Poz.642 ze zm.),
- f) instrumentami muzycznymi,
- g) wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,
- h) przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

3) zabytki archeologiczne będące, w szczególności:

- a) pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,
- b) cmentarzyskami,
- c) kurhanami,
- d) relikdami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Ponadto „Ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej”. (art. 6.2 ustawy).

Ochrona zabytków polega, w szczególności, na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

- zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie,
- zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;
- udaremnienie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków,
- przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę,
- kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków,
- uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Opieka nad zabytkami (art. 5 ustawy) sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków:

- naukowego badania i dokumentowania zabytku,
- prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku,
- zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie,
- korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości,

- popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

W myśl ustawy z dnia 23 lipca 2003r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (art. 7) formami ochrony zabytków są:

- wpis do rejestru zabytków,
- **wpis na listę Skarbów Dziedzictwa,**
- uznanie za pomnik historii,
- utworzenie parku kulturowego,
- ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Zabytki znajdujące się na terenie województwa wpisuje do rejestru zabytków Wojewódzki Konserwator Zabytków. Wpisu do rejestru można dokonać z urzędu, bądź na wniosek właściciela zabytku nieruchomości lub wieczystego użytkownika gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy.

Do rejestru można również wpisać otoczenie zabytku wpisanego do rejestru, a także nazwę geograficzną, historyczną lub tradycyjną tego obiektu. W przypadku zabytków ruchomych wpis dokonyuje się na wniosek właściciela zabytku. Wojewódzki konserwator zabytków może wydać z urzędu decyzję o wpisie do rejestru w przypadku uzasadnionej obawy zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywiezienia zabytku za granicę. Rejestr Zabytków Nieruchomych /A/, Ruchomych /B/ i Archeologicznych /C/ prowadzi Wojewódzki Konserwator Zabytków. Sposób prowadzenia rejestru zabytków reguluje w/w ustawa oraz Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem. (Dz.U. z 2011r. Nr 113, poz. 661). Prowadzenie prac przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków reguluje Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 27 lipca 2011 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich, robót budowlanych, badań konserwatorskich

i architektonicznych, a także innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków oraz badań archeologicznych(Dz. U. z 2011 r. nr165, Poz. 987).

Na wniosek ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej, w drodze rozporządzenia, może uznać za pomnik historii zabytek nieruchomy wpisany do rejestru lub park kulturowy, przedstawiający szczególną wartość, określając jego granice. Minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, taki wniosek może złożyć po uzyskaniu opinii Rady Ochrony Zabytków.

Rada Gminy, w porozumieniu z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków, na podstawie uchwały, może utworzyć park kulturowy w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zabezpieczenia wyróżniających się krajobrazowo terenów z obiektami nieruchomymi charakterystycznymi dla danej miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej. W uchwale winny się znaleźć : nazwa parku kulturowego, jego granice, sposób ochrony, a także zakazy i ograniczenia.

Po uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków, wójt sporządza plan ochrony parku kulturowego, a następnie ów plan zatwierdza rada gminy.

Inną formą ochrony obiektów i obszarów zabytkowych są postanowienia w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego, którego projekt uzgadniany jest z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

Jednak zgodnie z ustawą z dnia 27 marca 2003r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (tj. Dz.U. z 2016., poz. 778 ze zm.) większość planów miejscowych utraciła w 2004r. moc prawną. Obecnie tylko część samorządów ma aktualny plan miejscowy.

Ważnym dokumentem planistycznym (szczególnie w przypadku braku miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego w gminie jest Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, które wykonuje się obligatoryjnie dla całości gminy, lecz nie jest powszechnie obowiązującym przepisem gminnym (art. 6 ust. 7), a jedynie wewnętrznym obowiązaniem władz gminy, czyli tzw. aktem kierownictwa wewnętrznego.

Zgodnie z ustawą o zagospodarowaniu przestrzennym priorytetem studium jest określenie polityki przestrzennej gminy (art. 6 ust. 1) ze szczególnym uwzględnieniem uwarunkowań wynikających z przepisów szczegółowych odnośnie występowania obiektów i terenów chronionych.

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego powinien zawierać ochronę:

- zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
- innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;
- parków kulturowych.

Ustawa z dnia 18 marca 2010 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz o zmianie niektórych innych ustaw (Dz. U. z 2010 r. nr 75, poz. 474) wprowadza nową formę ochrony zabytków przez uwzględnienie ochrony dla zabytku nieruchomego figurującego w gminnej ewidencji zabytków także w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy oraz decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej (linii kolejowej/ lotniska użytku publicznego) W art. 1 w/w ustawy wskazano jakie obiekty powinny znaleźć się w gminnej ewidencji zabytków -zabytki nieruchome:

wpisane do rejestru zabytków,

inne znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków,

inne wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami znajdują się w szeregu obowiązujących ustaw, w tym w:

- Ustawie z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska (t. j. Dz. U. z 2016 r. poz. 672 z późn. zm.)
- Ustawie z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (tj. Dz. U. Z 2015r. poz. 1651 z późn. zm.)
- Ustawie z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (t. j. Dz. U. z 2015 r. poz. 1774 z późn. zm.)
- Ustawie z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (tj. Dz. U. Z 2016r.poz. 778 z późn. zm.)

- Ustawie z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane (tj. Dz. U. z 2016 r. poz. 290 z późn. zm.)

Art. 39.

1/Prowadzenie robót budowlanych przy obiekcie budowlanym wpisanym do rejestru zabytków lub na obszarze wpisanym do rejestru zabytków wymaga, przed wydaniem decyzji o pozwoleniu na budowę, uzyskania pozwolenia na prowadzenie tych robót, wydanego przez właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków.

2/Pozwolenie na rozbiórkę obiektu budowlanego wpisanego do rejestru zabytków może być wydane po uzyskaniu decyzji Generalnego Konserwatora Zabytków działającego w imieniu ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego o skreśleniu tego obiektu z rejestru zabytków.

3/ W stosunku do obiektów budowlanych oraz obszarów nie wpisanych do rejestru zabytków, a ujętych w gminnej ewidencji zabytków, pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektu budowlanego wydaje właściwy organ w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

4/ Wojewódzki konserwator zabytków jest obowiązany zająć stanowisko w sprawie wniosku o pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektów budowlanych, o których mowa w ust. 3, w terminie 30 dni od dnia jego doręczenia. Niezajęcie stanowiska w tym terminie uznaje się jako brak zastrzeżeń do przedstawionych we wniosku rozwiązań projektowych.

- Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (tj. Dz. U. z 2012 poz. 406 ze zm.)

Zasady ochrony zabytków znajdujących się w muzeach i w bibliotekach regulują przepisy:

- Ustawy z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (tj. Dz. U. z 2012 r. poz. 987 z późn. zm.)
- Ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (tj. Dz. U. z 2012r. poz. 642 z późn. zm.)

Zasady ochrony materiałów archiwalnych regulują przepisy:

- Ustawy z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (tj. Dz. U. z 2015 r. poz. 1446 z późn. zm.)

4.Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego.

4.1.Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad nimi.

4.1.1. Krajowy Program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Ochrona i opieka nad zabytkami jest istotnym elementem polityki kulturalnej państwa. W celu stworzenia warunków niezbędnych do jej realizacji Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego opracowuje, przy pomocy Generalnego Konserwatora Zabytków, krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

W dokumencie tym określa się, w szczególności, cele i kierunki działań oraz zadania w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, warunki i sposób finansowania planowanych działań, a także harmonogram ich realizacji.

W 2004 roku Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego przyjął harmonogram prac do opracowania Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Za zadanie priorytetowe polityki Państwa w dziedzinie ochrony zabytków uznano stworzenie mechanizmów pozwalających na dostosowanie tej sfery życia do warunków gospodarki rynkowej w celu zapewnienia pełnej ochrony narodowego dorobku kulturowego oraz wskazaniu możliwości zasad funkcjonowania ochrony zabytków w zjednoczonej Europie.

Celem programu jest wzmocnienie ochrony dziedzictwa kulturowego oraz poprawa stanu zabytków w Polsce. W związku z tym stworzono wykładnię porządkową ochrony zabytków poprzez wskazanie siedmiu podstawowych zasad konserwatorskich.

- Zasada Primum non nocere
- Zasady maksymalnego poszanowania oryginalnej substancji zabytku i wszystkich jego wartości (materialnych i niematerialnych)
- Zasady niezbędnej ingerencji (powstrzymanie się od działań niekonicznych)
- Zasady , zgodnie z którą usuwać należy to i tylko to co na oryginał działa niszcząco
- Zasada czytelności i odróżnialności ingerencji
- Zasada odwracalności metod i materiałów
- Zasada wykonywania wszelkich prac zgodnie z najlepszą wiedzą i na najwyższym poziomie.

W trakcie prac nad programem przyjęto poniżej podane tezy dotyczące jego zakresu:

- Uwarunkowania ochrony i opieki nad zabytkami, ocena stanu zabytków ruchomych i nieruchomych, pomników historii i obiektów wpisanych na listę światowego dziedzictwa, ocena stan służb konserwatorskich, opieki nad zabytkami oraz uregulowań prawnych.

- Działania o charakterze systemowym: powiązanie ochrony zabytków z polityką ekologiczną, ochroną przyrody, polityką przestrzenną, celną i polityką bezpieczeństwa państwa; wypracowanie strategii ochrony dziedzictwa kulturowego i wprowadzenie jej do polityk sektorowych.
- System finansowania: stworzenie sprawnego systemu finansowania ochrony i opieki konserwatorskiej.
- Dokumentowanie, monitorowanie i standaryzacja metod działania: dokumentowanie, monitorowanie, ujednoczenie metod działań profilaktycznych, konserwatorskich, restauratorskich i ochronnych.
- Kształcenie i edukacja, kształcenie specjalistyczne, podyplomowe i system uznawalności wykształcenia, edukacja społeczeństwa, edukacja właścicieli i użytkowników.
- Współpraca międzynarodowa: współpraca z instytucjami i organizacjami, współpraca z obszarze Europy Środkowej.

4.1.2. Narodowa Strategia Kultury na lata 2004 – 2020

Dokument przyjęty przez Radę Ministrów w dniu 21 września 2004r. oraz Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004 – 2020 stanowi rządowy dokument tworzący ramy dla nowoczesnego mecenatu państwa w dziedzinie kultury, a w szczególności dla współcześnie pojmowanej polityki kulturalnej państwa, funkcjonującej w warunkach gospodarki rynkowej, a także zbieżnej z interesami Polski i Unii Europejskiej. Podstawowym celem strategii jest działanie na rzecz równomiernego rozwoju kulturalnego regionów w Polsce. Przyjęto następujące priorytety:

1) Aktywne zarządzanie zasobem stanowiącym materialne dziedzictwo kulturowe, celem poprawy stanu zabytków, ich adaptację i rewitalizację oraz zwiększenie do nich mieszkańców, turystów i inwestorów. Realizacja tych zadań umożliwi zwiększenie atrakcyjności regionów, a także wykorzystanie przez nie potencjału związanego z posiadanym dziedzictwem kulturowym.

2) Edukacja i administracja na rzecz ochrony i zachowania dziedzictwa kulturowego. Dokumentem, który służy do wdrożenia Narodowej Strategii Rozwoju Kultury w kwestii materialnej spuścizny kulturowej Polski jest Narodowy Program Kultury „Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego”. Program ten jest zgodny z Narodowym Planem Rozwoju (ustawa z dnia 20 kwietnia 2004r.) z Narodowym Planem Rozwoju, Dz.U. Nr 116, poz. 1206

oraz założeniami do krajowego programu ochrony zabytków. Podstawą do realizacji Narodowego Programu Kultury „Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego” jest uznanie obszaru dziedzictwa, jako wykładnię rozwoju i upowszechniania kultury, a także za potencjał regionów, służący wzrostowi konkurencyjności i promowania regionów dla turystów, inwestorów i mieszkańców.

W Narodowym Programie Kultury „Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego” wyznaczone zostały strategiczne cele polityki państwa w dziedzinie ochrony zabytków:

Przygotowanie skutecznego systemu prawnego – finansowego wspierania ochrony i opieki nad zabytkami;

Podjęcie prac nad kompleksowym systemem edukacji o tematyce dziedzictwa kulturowego;

Poszukiwanie narzędzi wzmacniających efekty działalności służby konserwatorskiej;

Ograniczenia w dowolnym opiniowaniu konserwatorów poprzez nałożenie na nich odpowiedzialności za postępowanie niezgodne z prawem;

Intensyfikacja ochrony i promowania dziedzictwa kulturowego, ze szczególnym uwzględnieniem kompleksowej poprawy stanu zabytków nieruchomych.

4.2.Relacje Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu.

Dziedzictwo kulturowe województwa mazowieckiego cechuje bogactwo i różnorodność czego dowodem są liczne zabytki z różnych epok. Największą ilość obiektów zabytkowych posiada Warszawa, lecz na obszarze całego województwa znajduje się około 130 miast historycznych, obiekty sakralne, budowle obronne, przemysłowe, zespoły pałacowo-parkowe, cmentarze, ślady walk narodowo-wyzwoleńczych.

Mazowsze nie jest jednolite kulturowo. W obrębie województwa wyróżnia się główne regiony etnograficzne: kurpiowski, łowicki, podlaski, kozienicki, iłżecko-starachowicki, opoczyńsko – konecko - przysuski, sannicki i kołbielski.

Najistotniejsze problemy w zakresie dziedzictwa kulturowego występujące na Mazowszu to, liczne występujące w regionie zabytki znajdują się bardzo często w złym stanie technicznym, a zabudowa drewniana ulega postępującej eliminacji z krajobrazu kulturowego Mazowsza. Kolejnym, niepokojącym zjawiskiem jest brak promocji i niska wiedza dotycząca regionu oraz niewystarczająca identyfikacja mieszkańców z Mazowszem.

4.2.1. Strategia Rozwoju Województwa Mazowieckiego do roku 2020.

Strategia rozwoju województwa, stanowi główne narzędzie polityki regionalnej wytycza kierunki i cele działań podejmowanych przez władze województwa, a ich zakres w istotny sposób determinuje procesy rozwojowe regionu. Jest też ważnym punktem odniesienia dla powstających na poziomie województwa dokumentów programowych i planistycznych, w tym regionalnego programu operacyjnego, strategii sektorowych, programów, planów i działań.

Dotychczasowa Strategia Rozwoju Województwa Mazowieckiego, została uchwalona w 2001 roku. Aktualizacji dokumentu dokonano w dniu 29.05.2006 r. Zaktualizowana Strategia Rozwoju Województwa Mazowieckiego wyznacza perspektywę rozwoju regionu do 2020 r.

Dążenia i aspiracje władz województwa określa misja strategiczna:

„Mazowsze jako najbardziej rozwinięty gospodarczo region w Polsce podejmuje uczestnictwo w rywalizacji z innymi rozwiniętymi regionami, poprzez eliminowanie dysproporcji rozwojowych, rozwój nowoczesnej gospodarki opartej na wiedzy oraz zapewnienie mieszkańcom Mazowsza optymalnych warunków do rozwoju jednostki, rodziny, jak i całej społeczności, przy jednoczesnym zachowaniu spójnego i zrównoważonego rozwoju.”

Uszczegółowienie jej istoty zawierają poszczególne cele Strategii, wyznaczające najistotniejsze kierunki działań.

Zamierzeniami Strategii Rozwoju Województwa Mazowieckiego w zakresie kultury i turystyki są promocja i zwiększanie atrakcyjności turystycznej regionu w oparciu o walory środowiska naturalnego i dziedzictwa kulturowego oraz kształtowanie tożsamości regionu a także kreowanie i promocja jego produktu.

Celem działań promocyjnych jest budowanie trwałego i stabilnego wizerunku Mazowsza, którego dynamiczny rozwój oparty jest na wysokich walorach kulturowych materialnych i niematerialnych oraz przyrodniczych. Wymiernym efektem prowadzonej promocji będzie, zwiększenie wartości turystycznych regionu oraz aktywizacja obszarów wiejskich.

W tym celu podjęte zostaną następujące działania:

1. wzmocnienie dotychczasowych kierunków działań samorządu propagujących zasoby dziedzictwa kulturowego oraz rozwój kultury w regionie,
2. rewitalizacja zespołów zabytkowych i wykorzystanie ich do rozwoju funkcji turystycznych,

3. wsparcie tworzenia lokalnych parków kulturowo-historycznych wokół istniejących zabytków architektury umożliwiających rozwój funkcji turystycznych,
4. rozwój sieci szlaków turystycznych w obrębie województwa mazowieckiego, w tym sieci dróg o znaczeniu turystycznym, szlaków i ścieżek rowerowych oraz ich włączenie do sieci w sąsiednich województwach,

Główne zamierzenia strategiczne dotyczące turystyki i kultury obejmują:

- A. promowanie turystyki i sportów wodnych poprzez wyznaczenie i utrzymanie szlaków wodnych, rozwój żeglugi rzecznej oraz zaplecza towarzyszącego np. porty, przystanie, stacje, ośrodki turystyki wodnej,
- B. rozwijanie zintegrowanego systemu promocji i informacji turystycznej,
- C. utworzenie, we współpracy z samorządami lokalnymi, regionalnej sieci obsługi ruchu turystycznego, dostarczającej autoryzowanej oferty turystyczno-wypoczynkowej dla różnych segmentów rynku turystyki i wypoczynku w regionie,
- D. tworzenie dogodnych warunków do rozwoju kompleksów wypoczynkowych, rekreacyjnych i balneologicznych wraz z zakładami geotermalnymi oraz ich promocja,
- E. promocja wartości turystycznych regionu przy użyciu reklamy i upowszechniania wiedzy we współpracy z organizatorami turystyki,
- F. promowanie bogactwa Kampinoskiego Parku Narodowego, parków krajobrazowych, unikalnych tradycji: kurpiowskich, łowickich, podlaskich, kołbielskich oraz innych, czemu służyć będą organizowane wystawy twórczości regionalnej,
- G. wspieranie inicjatyw mających na celu promocję działalności sprzyjającej integracji Mazowsza, jako regionu o bogatej historii, wartościach przyrodniczych i wyrazistej tożsamości,
- H. wspieranie działalności Biura Przedstawicielskiego Województwa Mazowieckiego w Brukseli, które umożliwia efektywną promocję Mazowsza w Unii Europejskiej,
- I. zorganizowanie Regionalnej Organizacji Turystycznej oraz lokalnych organizacji turystycznych,
- J. powołanie Centrum Folklorystycznego skupiającego najciekawsze i unikalne wytwory kultur regionalnych,
- K. wydawanie publikacji promocyjnych oraz kreowanie pozytywnego wizerunku regionu w mediach

Kształtowanie tożsamości regionu oraz kreowanie i promocja jego produktu regionalnego, w założeniach strategii przyczyni się do budowania i wzmacniania tożsamości, atrakcyjności i promocji regionu w wymiarze krajowym i europejskim.

W związku z tym zostaną podjęte następujące działania polegające na:

1. utworzenie instytucjonalnych ram, np. za pomocą regionalnego systemu certyfikacji, dla wspierania rozwoju marek regionalnych (np. tradycyjnych produktów żywnościowych czy produktów turystycznych),
2. wspieraniu organizacji i stowarzyszeń regionalnych i lokalnych, które nie tylko kultywują wartości tradycyjne, ale również kreują aktywne postawy społeczne, lokalny patriotyzm, a także integrują społeczności lokalne w dostosowywaniu się do nowych warunków społeczno-gospodarczych,
3. ochronie i promocji, którymi powinny zostać objęte zespoły urbanistyczne i dziedzictwo drewniane (w tym miejscowości o charakterystycznej unikalnej drewnianej zabudowie letniskowej położonej wzdłuż tzw. linii otwockiej), cenne krajobrazy kulturowe wsi i małych miast,
4. promocji unikalnych zabytków architektury, miejsc pamięci narodowej oraz zamieszkania i pobytu wielkich twórców identyfikujących się z regionem,
5. wspieraniu rozwoju dziedzin nauki, w tym humanistycznych, mających istotny wpływ na zachowanie i popularyzację dziedzictwa kulturowo-historycznego Mazowsza,
6. kreowaniu regionalnych ośrodków tożsamości kulturowej,
7. pielęgnowaniu i kultywowaniu lokalnych tradycji i zwyczajów, znajomości historii regionu,
8. wprowadzeniu zintegrowanego systemu informacji kulturalnej, promującego dziedzictwo kulturowe i tradycję, funkcjonującego jako portal internetowy, dzięki któremu podawane będą informacje o wydarzeniach kulturalnych, wystawach, targach regionalnych, krajowych i zagranicznych promujących Mazowsze,
9. promocji odrębności historyczno-kulturowej Mazowsza, nurtów kultury ludowej i wysokiej, dążąc do zahamowania pogłębiającej się dysproporcji między nimi poprzez aktywne wsparcie ośrodków i środowisk lokalnych, a także poprawę dostępu do kultury skupionej w Warszawie dla ludności spoza stolicy,
10. organizowaniu okolicznościowych i stałych imprez lokalnych (targów, festiwali, konkursów),

11. podjęciu szerszych działań promocyjnych wśród regionów polskich i europejskich,
12. prezentowaniu szerokiej oferty związanej z kulturą regionu (obrzędy, rękodzieło, tradycje, kapele i zespoły folklorystyczne) oraz opracowanie katalogu ofert produktów regionalnych,
13. ekspozycji regionalnych produktów ekologicznych i turystycznych, uwzględniających lokalne tradycje (przykładowo palmy kurpiowskie, wycinanki kołbielskie, czy strój łowicki), związanych z krajobrazem (wierzba, bocian) lub kulturą (Chopin i Żelazowa Wola),
14. upowszechnianiu wiedzy o regionie poprzez organizowanie seminariów, debat, dyskusji oraz imprez.

4.2.2. Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Mazowieckiego.

Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa stanowi podstawowy dokument wyznaczający cele i kierunki rozwoju regionu w układzie przestrzennym. Dokument zawiera uwarunkowania zewnętrzne i wewnętrzne rozwoju województwa mazowieckiego, cele oraz kierunki zagospodarowania przestrzennego, w tym inwestycje celu publicznego o charakterze ponadregionalnym. Aktualnie obowiązujący plan zagospodarowania przestrzennego przyjęty został uchwałą Sejmiku Województwa Mazowieckiego w dniu 7 czerwca 2004r.

Plan zagospodarowania przestrzennego stanowi wykładnię polityki przestrzennej województwa. Podstawowym celem tej polityki jest stworzenie warunków do osiągnięcia spójności terytorialnej oraz trwałego i zrównoważonego rozwoju poprawy życia oraz zwiększenia konkurencyjności regionu.

Głównym celem planu jest określenie polityki przestrzennej Mazowsza polegającej na ustaleniu zasad organizacji struktury przestrzennej województwa w zakresie: podstawowych elementów sieci osadniczej, rozmieszczenia infrastruktury technicznej i społecznej, wymagań dotyczących ochrony środowiska przyrodniczego i kulturowego.

Celem polityki planu w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego jest kształtowanie tożsamości kulturowej Mazowsza. Polityka ta jest adresowana przede wszystkim do rejonów miast i miejscowości charakteryzujących się najcenniejszymi układami urbanistycznymi, wartościami krajobrazowymi, tradycją historyczną i zabytkowymi obiektami architektonicznymi. Efektem tej polityki jest postulat objęcia ochroną prawną cennych

krajobrazów kulturowych; krajobrazu kulturowego wsi i małych miast; zespołów budownictwa drewnianego; ośrodki tożsamości regionu; układów ruralistycznych i urbanistycznych; miejsc pamięci narodowej.

W sferze kultury niematerialnej polityka województwa będzie realizowana przez: propagowanie wiedzy o regionie i małych ojczyznach; pielęgnowanie odrębności kulturowej i wspieranie tożsamości ludowej; promowanie walorów kulturowych regionu oraz regionalnego folkloru poprzez różne formy organizacji imprez folklorystyczno-kulturowych oraz informowanie w mediach i wydawnictwach docierających do szerokiej rzeszy odbiorców; edukację w zakresie historii regionu i jego tożsamości kulturowej; wykorzystanie nowoczesnych technologii do zwiększenia możliwości edukacyjnych zapoznania się z dorobkiem kultury regionalnej i spuścizny kulturowej

4.2.3 Strategia Rozwoju Powiatu Kozińskiego do roku 2020

W rozdziale 3.2 Dziedzictwo Kulturowe zostały wymienione najcenniejsze zabytki w powiecie, z podziałem na:

- dzieła architektury i budownictwa sakralnego,
- dzieła architektury i budownictwa świeckiego,
- zespoły pałacowo- dworskie parki,
- obiekty militarno- obronne
- cmentarze i miejsca wydarzeń historycznych

Zostały wskazane uwarunkowania historyczno- kulturowe (SWOT), w tym dotyczące dziedzictwa kulturowego.

Mocne strony m.in.:

- duża liczba obiektów wpisanych do rejestru zabytków,
- kultywowanie tradycji,
- działalność stowarzyszeń patriotyczno- historycznych i grup rekonstrukcji historycznej

Słabe strony m.in.:

- niedostateczna współpraca samorządów w promocji i popularyzacji dziedzictwa historycznego powiatu w obrębie i poza powiatem,
- rozmieszczenie pojedynczych zabytków na dużej przestrzeni,

- ograniczona dostępność do zabytków sakralnych,
- duży koszt rewaloryzacji zabytków i brak środków na te cele,
- niszczenie dziedzictwa kulturowego

Szanse:

- aktywność organizacji pozarządowych i środowisk społecznych,
- pozytywne zamiany w zarządzaniu dziedzictwem kulturowym,
- wykorzystanie dziedzictwa kulturowego w działalności gospodarczej

Zagrożenia:

- zmniejszenie nakładów finansowych na prace konserwatorskie,
- długotrwałe procedury przy podjęciu prac konserwatorsko-renowacyjnych,
- ograniczenie środków na rozwój kultury.

Jednym z celów strategicznych jest „wykorzystanie zasobów i walorów przyrodniczo-turystycznych i kulturowych”. Natomiast celem operacyjnym jest „ochrona dziedzictwa kulturowego”:

- ochrona zabytków i miejsc historycznych,
- dbałość o zachowanie dziedzictwa kulturowego powiatu.

4.2.4 Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami dla Powiatu Kozienskiego na lata 2013-2016

Jako cele programu przyjęto wskazania ustawowe, co do celów opracowywania wojewódzkiego, powiatowego i gminnego programu opieki nad zabytkami, art. 87 ustawy z dnia 23.07.2003 o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, którym przyporządkowano odpowiednie kierunki i działania.

Program ma na celu, w szczególności:

- 1) włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;
- 2) uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;

- 3) zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- 4) wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- 5) podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- 6) określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- 7) podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami

5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

5.1. Strategia Ekorozwoju Gminy Głowaczów w latach 2004-2015 przedłużona do 2018

Tradycja i kultura są jednym z głównych czynników integrujących społeczeństwo. Poczucie wspólnoty dziedzictwa kulturowego i wzięcie odpowiedzialności za jego zachowanie jest podstawą tej integracji. Władze gminne będą dążyć do przekazania tradycji nowym pokoleniom i jej rozpropagowania wśród mieszkańców. Ważnym tutaj elementem będzie wspieranie inicjatyw w zakresie kultury i oświaty oraz współpraca z organizacjami pozarządowymi. Ważnym elementem prac w tym zakresie będzie również wspieranie tworzenia i późniejszego funkcjonowania zespołów folklorystycznych, a także tworzenie amatorskich zespołów artystycznych. Planuje się także wprowadzenie w szkołach przedmiotu o historii regionu i zwyczajach ludzi go zamieszkujących.

Zwyczaje, obrzędy ludowe i wyroby regionalne stanowiąc powinny ponadto istotny element rozwoju turystyki na terenie gminy Głowaczów. Ze względu na swoją unikatowość, tradycja i żywy folklor są jednym z najistotniejszych potencjałów rozwoju turystyki, która w przyszłości może stanowić jeden z filarów rozwoju gospodarczego regionu. Celem gminy powinno być zatem wspieranie a nawet odtworzenie rzemiosła artystycznego i rękodzieła. Jednym z kierunków działania w zakresie wykorzystania tych warunków będzie stworzenie Muzeum Historyczno – Etnograficznego w Brzozie. Ponadto planuje się wspieranie lokalnych artystów ludowych i rzemieślników poprzez organizację kiermaszów ich wyrobów oraz warsztatów, zarówno dla mieszkańców jak i turystów. Celem organizacji tego rodzaju

impresz będzie nie tylko przedstawienie i sprzedaż tradycyjnych wyrobów regionalnych, ale również nauka umiejętności ich wytwarzania. Innym sposobem na promocję kultury regionu będzie organizacja imprez, festiwali i pikników skierowanych do całych rodzin, organizowanych przy współpracy innych władz samorządowych, szkół i organizacji kulturalnych i społecznych.

5.2. Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Gminy Głowaczów

Najważniejsze zapisy dotyczące ochrony zabytków, miejsc pamięci narodowej i krajobrazu kulturowego w dokumencie:

W obszarze gminy Głowaczów ochronie podlegają ochronie w rozumieniu ustawy podlegają :

1.Brzóza: Spichlerz murowany podworski z połowy XIX wieku -relikt dawnej zabudowy folwarcznej. Decyzja nr 384/A/88 data wpisu 1998-05-15.

2.Brzóza park krajobrazowy z XVIII wieku z postulowana strefą ochrony konserwatorskiej oraz ochrony ekologicznej i ochrony kompozycji widokowej – cały park z chronionymi lipami przy szosie kozienickiej (aleja ponad 300 drzew); Decyzja nr 293/A/85; data wpisu : 1985-07-19.

3.Brzóza : kościół parafialny p.w. św. Bartłomieja oraz dzwonnica Decyzja nr 34/A/80; data wpisu 1980-04-25.

4.Wólka Brzózka /Grądy : park Grądy -krajobrazowy (z aleją grabową i starymi dębami) z postulowaną strefą ochrony konserwatorskiej w dawnych granicach oraz strefą ochrony ekologicznej i ochrony kompozycji widokowej w granicach: północ -rzeka Radomka; wschód ostatnia grobla; południe -droga Radom-Brzóza; zachód -kompleks łąk i bagien wsi Lewaszówka. Decyzja nr 425/A/90; data wpisu 1990-03-15.

Cmentarze zabytkowe

Cmentarz katolicki w Brzózce

Cmentarz katolicki w Głowaczowie

Cmentarz żydowski w Głowaczowie

Miejsca pamięci narodowej

Studzianki Pancerne: Pomnik mauzoleum bitwy na przyczółku warecko-magnuszewskim oraz mogiła zbiorowa ;

Lipa :pomnik miejsce bitwy powstańców z 1863 roku;

Głowaczów :cmentarz -mogiły żołnierzy września 1939 roku i żołnierzy poległych na przyczółku warecko-magnuszewskim w 1944 roku;

Cecylówka :pomnik ku czci zamordowanych mieszkańców wsi ;

Chodków: obelisk upamiętniający walki mjr Hubala i jego oddziału;

Głowaczów :obelisk ku czci poległych mieszkańców gminy ;

Podstawowe kierunki ochrony środowiska kulturowego

Regulowane prawem kierunki ochrony i zasady kształtowania środowiska kulturowego w odniesieniu do dóbr kultury obszaru gminy Głowaczów winny obejmować między innymi:

- I. zachowanie charakteru historycznego układu przestrzennego rejonu rynku miejscowości Głowaczów poprzez utrzymanie sieci dróg i placu rynkowego oraz wysokości zabudowy i zawartych w niej propozycji w stosunku do obudowanych przestrzeni;
- II. ochronę krajobrazu kulturowego wsi , zespołów sakralnych, zespołów parkowych , miejsc pamięci narodowej, jak również harmonijne wpisywanie się w ten krajobraz z nową zabudową z zachowaniem istniejących we wsi zwyczajów lokalizowania budynków (kalenicowe, szczytowe)
- III. współdziałanie władz samorządowych gmin oraz osób fizycznych i podmiotów gospodarczych w zakresie ochrony krajobrazu kulturowego , ochrony zabytków oraz kształtowania zabudowy poprzez wpisywanie się z nową zabudową w nawiązaniu do otaczającej architektury i krajobrazu
- IV. uzgadnianie ze służbami konserwatorskimi (Wojewódzki Oddział Służby Ochrony Zabytków Województwa Mazowieckiego- Delegatura w Radomiu) wszelkich prac i robót przy obiektach określonych decyzjami konserwatorskimi jako zabytkowe oraz w regionie występowania stanowisk archeologicznych. W przypadku odkrycia przedmiotu posiadającego cechy zabytku wskazane jest zabezpieczenie terenu oraz poinformowanie Zarządu Gminy i służb

konserwatora zabytków

- V. utrzymanie we właściwym stanie przez właścicieli i użytkowników obiektów kultury objętych ochroną prawną
- VI. dbałość przez organy gminy o dobra kultury w obszarze gminy, podejmowanie działań ochronnych i zabezpieczający przed zniszczeniem obiektów zabytkowych w nagłych przypadkach oraz informowanie o takich przypadkach służb Konserwatora Zabytków
- VII. Zachowanie poprzez niezbędną renowację i konserwację układów parków krajobrazowych w Brzózcie, Wólce Brzódzkiej, Grądach, z określonymi postulowanymi do ochrony strefami ochrony konserwatorskiej w zakresie układu parków oraz ochrony ekologicznej i ochrony kompozycji widokowej (Brzódza cały park w dawnych granicach z chronionymi lipami przy szosie kozienickiej - aleja ponad 300 drzew Grądy - park w dawnych granicach, strefa ochrony ekologicznej i ochrony kompozycji widokowej w granicach : północ - rzeka Radomka ; wschód - ostatnia grobla południe - droga Radom - Brzódza; zachód - kompleks wsi i bagien);
- VIII. Dalsze sukcesywne dokumentowanie środowiska kulturowego gminy ze szczególnym uwzględnieniem miejscowości w dolinie Radomki , w tym przede wszystkim Głowaczowa , Brzódzy (celowe studia historyczno-urbanistyczne)

6. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego Gminy Głowaczów.

6.1. Charakterystyka Gminy Głowaczów

Gmina Głowaczów położona jest w południowej części województwa mazowieckiego, w powiecie kozienickim. Gmina Głowaczów obejmuje obszary wiejskie z 39 sołectwami. Administracyjnie od 1 stycznia 1999 roku znajduje się w powiecie kozienickim, który tworzy 7 jednostek podstawowych (w skład których wchodzi 175 sołectw) i są to: miasto i gmina Kozienice, gminy: Garbatka Letnisko, Głowaczów, Gniewosów, Grabów n/Pilicą, Magnuszew, Sieciechów. Gmina Głowaczów sąsiaduje z gminami: Grabów n/Pilicą, Magnuszew, Kozienice, Pionki, Jastrzębia, Jedlińsk i Stromiec. Powierzchnia gminy: 186 km kw. Liczba mieszkańców: 7618. Przez teren gminy przechodzi droga krajowa nr 48 i wojewódzka nr 730. Odległości od ważniejszych miast: Warszawa 70 km, Lublin 110 km, Kozienice 18 km).

W skład gminy wchodzi 40 miejscowości: Adamów, Bobrowniki, Brzóza, Cecylówka Brzózka, Cecylówka Głowaczowska, Chodków, Dąbrówki, Emilów, Głowaczów, Grabnowola, Helenów, Henryków, Ignacówka Bobrowska, Ignacówka Grabnowolska, Jasieniec, Klementynów, Kosny, Leżenice, Lipa, Lipska Wola, Łukawa, Łukawska Wola, Maciejowice, Mariampol, Marianów, Michałów, Miejska Dąbrowa, Moniochy, Podmieście, Przejazd, Rogożek, Sewerynów, Stanisławów, Stawki, Studnie, Studzianki Pancerne, Ursynów, Wólka Brzózka, Zieleniec.

Pod względem fizjograficznym subregion radomski położony jest w zasięgu dwóch podprovincji – Niziny Środkowopolskiej i Wyżyny Środkowopolskiej. Obszar gminy Głowaczów położony jest w obrębie Równiny Kozienickiej, będącej mezoregionem makroregionu Niziny Środkowopolskiej. Równina Kozienicka obejmuje obszary subregionu radomskiego w widłach Pilicy i Wisły. Obszar gminy łagodnie opada w kierunku północno – wschodnim pradoliny Wisły. Wyróżniającym się elementem krajobrazu i rzeźby terenu jest dolina Radomki. Dla rzeki Radomki określone zostały tereny zalewowe obejmujące współczesne obszary doliny, stanowiące w przewadze trwałe użytki zielone. Rzeźba terenu gminy wykształcona została w wyniku działalności czynników akumulacji lodowcowej, eolicznej, denudacji i erozji rzecznej. Formy geomorfologiczne w obszarze gminy to przede wszystkim obszary wysoczyznowe dominujące powierzchniowo w obszarze gminy o wysokości od 120 do 160 m n.p.m. i nachyleniu 5%. Gmina ma charakter przede wszystkim rolniczy, nizinny. Dominują uprawy zbóż i roślin okopowych. Uprawia się tam także owoce oraz warzyw.

Kompleks leśny na wschód od Brzozy wchodzi w skład Leśnego Kompleksu Promocyjnego „Lasy Puszczy Kozienickiej”. Celem jego tworzenia (proces rozpoczęty w grudniu 1994 roku) jest promocja proekologicznych technologii w gospodarce leśnej i realizacja wszechstronnych celów ochrony prowadzących do trwałego zachowania walorów lasu i różnorodności biologicznej. Mniejsze kompleksy leśne na wschód od Radomki związane są przyrodniczo z lasami Puszczy Kozienickiej (Kozienicki Park Krajobrazowy). Charakterystyczne zbiorowiska leśne (jedliny) i wielość gatunków posłużyły do wyodrębnienia oddzielnej jednostki geobotanicznej „Regionu Radomsko – Kozienickiego”. Puszcza Kozienicka stanowi szczególnie atrakcyjny przyrodniczo obszar leśny. Składa się na to wysoki udział żywnych siedlisk borowych i lasowych oraz urozmaicone wiekowo i gatunkowo drzewostany. Gatunkiem panującym jest sosna, współpanującym dąb i jodła.

Jako gatunki domieszkowe występują: buk, brzoza, świerk, lipa, grab, rzadziej osika i klon. Dolne, bogate piętro tworzą dąb, jodła, świerk, buk i pojedynczo grab. Podszyt jest dobrze rozwinięty, złożony z jarzębiny, jałowca, leszczyny, berberysu, kruszyny, tarniny, trzmieliny. W obszarze Puszczy stwierdzono występowanie 35 gatunków drzew, 33 gatunków krzewów i 25 gatunków krzewinek. W terenach Puszczy Kozienickiej przebiegają zasięgi wielu ważnych tzw. lasotwórczych gatunków drzew i są to: północno – wschodnia granica jodły, jaworu, buka, cisa oraz północna granica południowego zasięgu świerka. Jawory rosną w obszarze całej puszczy, choć niezbyt licznie.

W północnej części gminy dominują tzw. Lasy Dobieszyńskie, będące pozostałością Puszczy Stromieckiej, rozciągające się w wododziale Radomki i Pilicy. Lasy tworzą partie starodrzewia z drzewostanami sosnowymi i sosnowo – dębowymi, porastające równiny i tereny zabagnione. W rejonie Studzienek przechodzą w bory sosnowe, porastające piaszczyste wydmy dochodzące do Radomki. Gatunki domieszkowe to brzoza, świerk, lipa, osika i klon. Gatunkiem ginącym jest jawor – występuje na zaledwie kilku stanowiskach. Runo leśne urozmaicone – w miejscach bezodpływowych występuje bór bagienny z roślinami zielnymi: bagnem, borówką bagienną, modrzewnicą, borówką brusznicą i niekiedy żurawiną. Na suchych wydmach rosną porosty, zwłaszcza chrobotki, mchy, borówka brusznica i spokrewniona z nią, znajdująca się pod ochroną mącznica lekarska. Liczne stanowiska ma konwalia majowa. Ważną zrealizowaną inwestycją jest oczyszczalnia ścieków, dzięki której zanieczyszczona niegdyś Radomka stała się miejscem wypoczynku dla mieszkańców gminy, a także osób przyjeżdżających.

Na terenie gminy znajdują się gospodarstwa ekologiczne i agroturystyczne. Występują szlaki turystyczne. Najważniejszym jest szlak kajakowy na rzece Radomce oraz „szlak czerwony o długości 66 km. Swój początek ma przy rezerwacie „Zagożdżon”. Następnie przechodzi na teren sąsiadującej gminy Głowaczów i przecina ją biegnąc przez największe miejscowości: Brzozę i Głowaczów, aby bocznymi drogami i skrajem lasu dojść do Studzianek nazwanych po wojnie Pancerne. Szlaki i atrakcje turystyczne (w tym zabytki) są pokazane i opisane w wydanej mapie Gminy Głowaczów. Ważniejsze miejsca cenne przyrodniczo to park „Grądy” z siedliskiem bociana Czarnego, aleja lipowa (pomnik Przyrody) z Brzozy do Sewerynowa, Dolina Radomki, lasy Puszczy Kozienickiej.

W wykonanej dla obszaru gminy Głowaczów waloryzacji przyrodniczej stwierdzono istnienie 149 gatunków ptaków, 4 wpisane zostały do „Polskiej Czerwonej Księgi Zwierząt”

jako gatunki narażone na wyginięcie. Są to ptaki: bąk, kropiatka, zielonka i kraska. Ponadto żyje 12 gatunków chronionych płazów i 3 gatunki chronionych gadów. Z 13 stwierdzonych gatunków motyli 2 objęte są prawną ochroną (paź królowej i mieniak tęczowiec). Lęgowiska mają również liczne gatunki ssaków,

6.2.Rys historyczny Gminy Głowaczów

Głowaczów założony został na terenie dóbr jednego z najstarszych i najpotężniejszych polskich rodów możnowładczych Nałęczów i był od początku swojego istnienia miastem prywatnym.

Ród Nałęczów wywodzi się z terenu Wielkopolski i pochodzi od Dobrogosta Starego rycerza Bolesława Krzywoustego. Klejnotem herbowym rodziny jest herb Nałęcz przedstawiający na tarczy w polu czerwonym chustę srebrną w krąg związaną u dołu nad hełmem w koronie panna w sukni czerwonej z zawiązką na głowie oburącz trzymająca się rogów jelenich.

Wielkopolscy Nałęczowie w początkach XIII przybyli na teren Mazowsza. Pierwszym Nałęczem na tych terenach był, występujący z źródłach w latach 1218-1257, Abraham Niemierzyc wojewoda mazowiecki i kasztelan płocki.²⁹ V 1374 książę Siemowit III Mazowiecki potwierdził przywilejem nadanie rodzinie miasta Nowy Dwór i przyległych dóbr. Pierwszym Nałęczem piszącym się z Nowego Dworu był wojewoda mazowiecki Jan występujący w źródłach w latach 1292-1294. Linia mazowiecka Nałęczów na przestrzeni XIII-XIV wieku podzieliła się na gałąź płocką i nowodworską (czerską) a z niej powstały gałęzie radomska i lubelska.

Z nowodworska linii Nałęczów mazowieckich wywodzić należy protoplastę Leżańskich, założycieli Głowaczowa. Linia mazowiecka związana, poza dobrami nowodworskimi, z dominium czersko-sandomierskim w skład którego na przełomie XIV -XV wieku wchodziły m.in. Bartodzieje, Goryń, Wola Goryńska, Leżenice z kluczem wsi na Zapilczu. Następnym właścicielem Nowego Dworu był Tomisław sędzia warszawski (1358) ojciec: Dobrogosta arcybiskupa gnieźnieńskiego, Abrahama podkomorzego czerskiego (1374), Niemierzy podstolego warszawskiego(1374). Gałąź mazowieckich Nałęczów z Nowego Dworu i Parska otrzymała 12 VIII 1380 roku na zamku w Słowackiej Lupczy ius non responsivum od Ludwika Andegaweńskiego i na jego mocy weszła w poczet arystokracji koronnej. Przywilejem tym objęty został m.in. syn Abrahama, podkomorzego koronnego, Jan z Leżenic o przydomku Głowacz wojewoda mazowiecki i protoplasta rodu Leżeńskich. Wojewoda

mazowiecki objął dobra położone na Zapilczu z najważniejszym tam grodem Leżenice nad Radomką. Posiadał część dawnej domeny sandomierskiej Nałęczów z linii nowodworskiej, których pierwszym przedstawicielem był Jan Abrahamowic. Jan Głowacz z Leżenic walczył u boku w. ks. Witolda i poległ 12 sierpnia 1399 w bitwie pod Worską. Syn Jana, Jan także wojewoda mazowiecki 31 grudnia 1435 podpisał w Brześciu Kujawskim pokój z Krzyżakami na mocy którego odzyskała Polska Nieszawę. Brat Jana Sędziwój założyciel Głowaczowa sprawował urzędy: stolnika sandomierskiego, starosty lubelskiego (1437), podkomorzego sandomierskiego (1458), wojewody sieradzkiego (1466). W 1454 roku brał udział w bitwie pod Chojnicami gdzie dostał się w niewolę Krzyżacką. Po uwolnieniu brał udział, jako wysłannik Kazimierza Jagiellończyka na zjeździe w Łęczycy, które doprowadziły do podpisania pokój z Krzyżakami. Wśród znamienitszych członków tego rodu znaleźli się biskupi, opaci, sekretarze królewscy wojewodowie, pułkownicy, uczestnicy powstań narodowych. Jednym z wybitniejszych przedstawicieli rodu był Tomasz Leżeński arcybiskup gnieźnieński, chełmiński i łucki. Wspomagał finansowo Jana Kazimierza w czasie wojny ze Szwedami. W 1665 roku pośredniczył w rokowaniach pokojowych między rokoszanami Lubomirskiego a obozem królewskim doprowadzając do ugody i pokoju. Był opatem klasztoru cystersów w Wąchocku gdzie został pochowany. Leżenscy byli sekretarzami królewskimi Władysława IV, Jana Kazimierza i Jana III Sobieskiego. W XVIII wieku Marcin Leżeński został szambelanem Stanisława Augusta Poniatowskiego i posłem na Sejm Wielki. Głowaczów lokowany został w 1445 prawdopodobnie na gruntach wsi Leżenice na prawie chełmińskim. Dokument lokacyjny wydał książę Bolesław IV Mazowiecki a ufundował je Sędziwój Głowacz z Leżenic. Fundator zapewnił miastu rozwój i rozkwit w okresie XV i XVI wieku dzięki licznym nadaniom, prawom miejskim oraz 22 latach wolności od płacenia należnych fundatorowi opłaty od gruntów. Miasto posiadało sadzawki, pastwisko, młyn. Wyznaczono 3 jarmarki i targi sobotnie. Mieszczanie mogli sprzedawać, zamieniać i darowywać swą ziemię. Mieli także wolność prowadzenia handlu w tym również mogli prowadzić handel solą. Byli zobowiązani do ważenia piwa z dworskiego zboża. Miasto miało swą łaźnię, postrzygalnię i wagę. Rozwój miasta, niezahamowany, trwał do okresu wojen szwedzkich. Potwierdzenie przywileju lokacyjnego przez króla Stefana Batorego w 1576 świadczy o jego znaczeniu i rozwoju. Leżeńscy także potwierdzają te prawa w 1593 roku oraz w roku 1617 w są one zatwierdzone w aktach królewskich. Głowaczów posiadał założony w 1390 przez Jana Głowacza z Leżenic roku kościół drewniany spalony

w okresie wojen szwedzkich .Odbudowany jako kościół murowany staraniem biskupa Tomasza Leżeńskiego w 1675 roku. Położony niedaleko miasta zamek fundatorów został także zniszczony w czasie potopy szwedzkiego. Do dziś istnieją tylko zarysy murów na tzw. górze zamkowej.

W roku 1714 nastąpiła zmiana właścicieli Głowaczowa. Jako posag Zofii Leżeńskiej, po jej ślubie z Feliksem Boskim, przechodzi we władanie rodu Boskich herbu Jasieńczyk (w polu błękitnym klucz złoty zębami w prawą stronę tarczy obrócony, temuż prosto do góry stojącymi w klejnocie nad hełmem w koronie pięć strusich piór).

Ciągłe procesy własnościowe władz miasta z jego nowymi właścicielami powodują upadek jego prestiżu. Nieodpowiednia i krótkowzroczna władza Boskich w stosunku do mieszczaństwa Głowaczowa prowadzi do stagnacji i w konsekwencji upadku handlu i spadku poziomu życia jego mieszkańców. Mimo tego rozwija się w mieście produkcja sukna(istniała tu wcześniej jego manufaktura). Rozwija się garncarstwo gdzie powstają znane na całą Polskę wyroby garncarskie zwane siwakami. Pracują szewcy, kołodzieje. Działają też garbarze, piwowarze, kuśnierze i stelmachowie. Działają, podupadający już wówczas i założony na początku, XVIII wieku szpital. Głównym zajęciem mieszczan było jednak rolnictwo a jego najważniejszy dochód czerpano z prawa propinacji. W 1821 roku miasto składało się z 64 domów drewnianych zamieszkałych przez 348 katolików, 54 żydów, w 1827 były 64 domy i 490 mieszkańców, w 1861 91 domów 3934 mieszkańców w tym 396 żydów, w drugiej połowie XIX wieku 121 domów, 1424 mieszkańców i obejmowało obszar 736 mórg miejskich i 7 mórg dworskich.

Kościół w Głowaczowie uległ częściowej dewastacji w 1830 pożar zniszczył dużą część budynku. Staraniem właścicieli został odbudowany w 1846 roku i wzbogacony w 1868 roku o kaplicę p.w. św. Cecylii staraniem hrabiny Cecylii Boskiej.

Powstanie styczniowe przynosi kres istnienia miasta. 15 lutego 1864 roku miała miejsce bitwa pod Głowaczowem we wsi Lipa w której brał udział oddział „Dzieci Warszawy” dowodzony przez porucznika Piotra Gąsowskiego. Represje popowstaniowe w całym Królestwie oraz zła sytuacja materialna właścicieli przyczyniły się do zabrania praw miejskich Głowaczowowi w 1869 roku. Po odzyskaniu niepodległości przez Polskę Głowaczów rozwija się. W czasie II wojny światowej miasto jest areną walk polsko-niemieckich. Miały tu miejsce zaciekle boje o utrzymanie wycofującej się w 1939 Armii Prusy a koniec II wojny przyniósł walki o przyczółek warecko-magnuszewski. Miasto

w tym także kościół zostało zniszczone w 1944 roku w czasie ofensywy zimowej Armii Czerwonej.

W 1870 r. zniesione miasto Głowaczów przyłączono do nowo powstałej gminy Marjampol z siedzibą właśnie w Głowaczowie. Według Słownika geograficznego Królestwa Polskiego w latach 80. XIX wieku gmina miała powierzchnię 8809 mórg i 3999 mieszkańców. W skład gminy wchodziły: Cecyliówka, Dąbrówka, Emiliów, Ewinów, Głowaczów, Grabna Wola, Helenówek, Henryków, Ignacówko, Jasieńczyk, Lipa, Leżenice, Maniuchy, Mariampol, Matyldzin, Michałów, Rogożek i Żelazna Brama.

W okresie międzywojennym gmina Marjampol należała do powiatu kozienickiego w woj. kieleckim. 28 kwietnia 1949 roku gmina została zniesiona, po czym z jej obszaru utworzono gminę Głowaczów z siedzibą w Głowaczowie.

Brzóza

Dzieje tej miejscowości sięgają XIV wieku. Stanowiła ona dobra królewskie wraz z miejscowościami Wola i Głogowa. Kazimierz Wielki nadał je w dzierżawę Piotrowi Sawiczowi. W wyniku działów spadkowych należała, jako królewszczyzna, do Brzeskich. Następnie, po przyłączeniu do starostwa kozienickiego, do Kazanowskich i Lubomirskich. W roku 1768 decyzją sejmu dobra te, Brzózę wraz z Wólką Brzózka, wyłączono z dóbr królewskich i oddano na własność Adamowi Ponińskiemu, kuchmistrzowi koronnemu. Dziesięć lat później nabył te dobra we władanie dziedziczne Piotr de Alcantara Ożarowski. Wejście w posiadanie tego majątku przez ród hrabiów Ożarowskich h. Rawicz zapewniło mu rozwój. Nowy właściciel starał się o rozwój swoich dóbr i lokowanie w nich osadników. Szybko powstawały liczne osady zachęcone dobrymi warunkami rozwoju. Obok Brzozy i Wólki powstały takie zamożne osady czynszowe jak Adamów, Marianów, Ursynów, Stanisławów i Cecylówka. Dobra te stanowiły nieprzerwanie własność Ożarowskich do 1909 roku. Właściciele Brzozy rozwijali swoją posiadłość. W drugiej połowie XVIII stanął tu murowany pałac, założony został park i rozległy ogród, wybrukowano wiejskie ulice a drogi prowadzące do wsi obsadzono lipami. Centrum osady stanowił rynek z okazałym kościołem i murowanymi domami. Ulice były brukowane i symetrycznie wyprowadzone. Domy były kryte gontem. Miejscowość posiadała 2 targi tygodniowe. Właściciele prowadzili działalność oświatową. Nakłady na nią pochodziły z majątku właścicieli. Istniała także apteka, opieka lekarska oraz ochronka dla dzieci pracowników dworskich.

W XVIII wieku Brzóza była starostwem i posiadała własną stację pocztową w Magnuszewie. W 1827 r. w Brzózce było 80 domów murowanych i 677 mieszkańców.

Drewniany kościół w Brzózce istniał od 1520 roku zniszczony w okresie wojny ze Szwedami, decyzją Jana Kazimierza odbudowany. Po raz drugi przebudowany i znacznie powiększony w 1773 roku istniał do 6 października 1845 kiedy to większa część Brzózy strawił pożar. Dzięki staraniom Stanisława Ożarowskiego został ufundowany w nowym miejscu naprzeciwko pałacu, murowany kościół w stylu neogotyckim, którego budowę zakończono w 1856 roku. Kościół stanowi nekropolię rodu Ożarowskich h. Rawicz.

W 1909 dobra te przeszły we władanie rodziny barona Zdzisława Heydla. W okresie II wojny światowej majątek został zniszczony. Z budynków dworskich pozostał jedynie spichlerz. Po 1945 roku dobra rozparcelowano. Do 1954 r. była siedzibą gminy Brzóza.

6.3. Charakterystyka krajobrazu kulturowego Gminy Głowaczów

Krajobraz kulturowy Gminy Głowaczów jest typowy dla gmin wiejskich, rolniczych występujących w regionie radomskim z wyróżniającymi się pod względem wartości zabytkowych obiektami i zespołami sakralnymi i kultowymi. Gmina Głowaczów nie odznacza się występowaniem obiektów i miejsc kulturowych ponadregionalnych. Natomiast są zabytki, które w połączeniu z walorami przyrodniczymi i rekreacyjnymi mogą uatrakcyjnić ofertę turystyczną skierowaną do odwiedzających gminę. Głównym elementem krajobrazu jest miejscowość Brzóza z zachowanym XIX-wiecznym zespołem sakralnym (kościół wraz z cennym wyposażeniem, dzwonnica), cmentarzem zabytkowym, licznymi kapliczkami, pomnikiem misyjnym, zachowanym układem ruralistycznym (urbanistycznym), parkiem pałacowym, spichlerzem podworskim (pozostałością po zabudowaniach pałacowych) oraz kaplicą-skarbczykiem z kon. XVIII w., będącym pamiątką po dawnym kościele drewnianym i jednym z najstarszych zabytków nieruchomym w gminie. Uzupełnieniem jest pomnik przyrody: aleja lipowa z Brzózy do Sewerynowa. Ten zespół zabytków, historyczny układ miejscowości wiąże się z ważnym okresem w dziejach miejscowości, kiedy właścicielami byli Ożarowscy. Oprócz kaplicy – skarbczyka przy ul. Radomskiej na szczególną uwagę zasługuje XIX-wieczny kościół parafialny z cennymi zabytkami ruchomymi. Interesujący jest układ ulic z rynkiem, założony w XIX w. mimo braku praw miejskich. Głównym akcentem układu jest oś, na której znajduje się kościół, rynek, pomnik misyjny, dawny zespół pałacowo-parkowy. Z obiektów małej architektury

najcenniejsze są: pomnik misyjny z 1838 r. o rozbudowanej stylistyce i tematyce. Na rozwidleniu dróg do Ryczywołu i do Warki stoi piękna figura Jana Nepomucena z poł. XIX w.

Z dawnej zabudowy mieszkalnej nie zachowało się wiele wartościowych obiektów. Obecna zabudowa przyrynkowa jest rozproszona, wolnostojąca. Budynki posiadają różne gabaryty, bryły i wygląd elewacji.

Drugim elementem krajobrazu kulturowego jest Głowaczów, siedziba gminy. Zachował się układ urbanistyczny z fragmentami zabudowy małomiasteczkowej, pierzowej, kalenicowej, jednokondygnacyjnej zwłaszcza na działkach przyrynkowych i wzdłuż ulicy kozienickiej. Głowaczów wyróżnia wielowiekowa historia osadnictwa z prawami miejskimi 1445-1869. Zachowany zabytkowy układ przestrzenny miejscowości obejmuje rejon rynku. Posiada on plan regularny. Niemal wszystkie ulice są proste i przecinają się pod kątem prostym. Dwie główne trasy komunikacyjne wschód-zachód i północ-południe przebiegają przez obszerny prostokątny rynek wzdłuż jego południowej i wschodniej pierzei. Prócz tych tras z rynku wybiegają 3 inne ulice, dzieląc na krótkie odcinki jego pierzeję zachodnią.

Przy drodze do Bobrownik usytuowany jest Kirkut, założony w XVII w. (najstarszy obiekt w gminie) Ostatni znany pochówek miał miejsce w 1942 r. Podczas II wojny światowej cmentarz został zdewastowany. Obecnie nie zachowały się żadne fragmenty macew. Cmentarz ma powierzchnię 0,63 ha. W 1993 r. teren kirkutu został ogrodzony.

W tych miejscowościach znajdują się również zabytkowe cmentarze, będące ważnym materialnym źródłem do badania dziejów wsi i parafii. Zachowały się ich układy i zabytkowe nagrobki oraz budynki cmentarne. Nagrobki prezentują wiele typów (krzyże na cokole, stele, figury). W Głowaczowie znajduje się piękna XIX-wieczna kaplica kubaturowa Dobieckich.

Dawna, drewniana zabudowa wiejska przetrwała w szczątkowej formie. Zachowały się pojedyncze budynki z końca XIX i 1 poł. XX w. Charakteryzują się przede wszystkim prostokątnym planem, dachem dwuspadowym, techniką wieńcową, zdobieniem otworów okiennych itp. Takie domy znajdziemy w Cecylówce Brzózce czy Stanisławowie.

Tak jak na całym terenie woj. mazowieckiego i tutaj w krajobrazie gminy istotnym elementem są kapliczki, krzyże i figury. Te najciekawsze spotkać możemy w Studniach, Studziankach Pancernych, Ursynowie, Brzózce i Głowaczowie. Nie został zewidencjonowany żaden obiekt przemysłowy ani dwór czy pałac.

Na uwagę zasługuje park „Grądy”, który jest wartościowym obszarem przyrodniczym m.in. siedliskiem bociana czarnego oraz pomnik – mauzoleum w Studziankach Pancernych, które znaną powszechnie bitwę pancerną w sierpniu 1944 r.

6.3.1. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

l.p.	Miejscowość	Nazwa zabytku	Nr rej.
1	Brzóza	spichlerz mur. poł XIX w.	384/A z 15.05.1988
2	Brzóza	kościół parafialny mur. 1854-1856	34/A z 25.04.1980
3	Brzóza	dzwonnica mur. Z 1854-1856r.	34/A z 25.04.1980
5	Brzóza	Park pałacowy, poł. XIX	293/A/ z 19.07.1985
6	Brzóza	kaplica- skarbczyk ,4 ćw. XVIII w.	Dec. MWKZ nr 488/2012 z 21.05.2012
7	Wólka Brzóza	Park „Grądy”	425/A z 15.03.1990
8	Głowaczów	Najstarsza część cmentarza rzymsko-katolickiego w Głowaczowie I poł XIX w.	464/2014 z 06.05.2014

Brzóza, park pałacowy, poł. XIX w.

Brzóza” — Park pałacowy — krajobrazowy założony w II poł. XVIII wieku, powierzchnia 13,50 ha. w tym dwa stawy o pow. około 1,0 ha. Zniszczony podczas II wojny światowej. ruiny pałacu rozebrano w 1966 roku podczas budowy szkoły. Obecnie część parku około 2,0 ha zajmuje Publiczna Szkoła Podstawowa w Brzozie, a na miejscu pałacu znajduje się boisko szkolne. Z dawnych budynków zachowały się: spichlerz, dwie stodoły i domek ogrodnika z poł. XIX wieku. Pomimo dużego zaniedbania pierwotny układ parku jest jeszcze czytelny. Szczegółowa inwentaryzacja drzewostanu wykazała, że najliczniej występują: jesion wyniosły — 128 szt.. lipa drobnolistna — 103 szt. wiąz polny — 30 szt.. klon zwyczajny — 30 szt.. ponadto kasztanowiec, klon jesionolistny, olsza czarna, brzoza brodawkowata. grab

zwyczajny, buk zwyczajny, jesion amerykański, sosna wejmutka. grochodrzew biały, topola bujna, topola biała, dąb szypułkowy. dąb czerwony, dąb bezszypułkowy. wierzba biała, modrzew europejski, daglezia. Z krzewów spotkać można: derenie, głogi, suchodrzew. bez lilak, bez czarny, śnieguliczkę białą, leszczynę. Pomnikowe okazy drzew: jesionu wyniosłego (13 szt.). topoli białej (6 szt.). lipy drobnolistnej. dębu czerwonego, kasztanowca, buka zwyczajnego, sosny wejmutki i daglezji.

Wólka Brzózka, park „Grądy”,

„Grądy” — Park krajobrazowy znajduje się ok. 20 km od Radomia. Zajmuje część terenu pomiędzy rzeką Radomską, a drogą Radom, Brzóza. Posiada powierzchnię 17, 36 ha (stan na 1992 r.), w tym 0, 20 ha wody.. Stanowi otulina Kozińskiego Parku Krajobrazowego. Na pocz. XIX r. datuje się rozpoczęcie wodno- melioracyjnych w Grondach (Grądach, części wsi Wólka Brzózka). Na terenie Grądów w 1845 r. powstał pałacyk myśliwski, którego projektantem był prawdopodobnie twórca pałacu w Brzozie- arch. Adolf Adam Loewe. W kilkanaście lat po budowie e pałacyku założono park z wykorzystaniem istniejącego drzewostanu i nowych nasadzeń. Od 1909 r. właścicielem Grądów był baron Heydel. W 1916 r. pożar zniszczył pałacyk. W 1925 r. w południowej części parku wzniesiono leśniczówkę. W 1931 r. na fundamentach dawnego pałacyku postawiono drewniany domek myśliwski oraz bażanciarnię. Podczas walk na przyczółku warecko- magnuszewskim w 1944 r. wszystkie budynki zostały zniszczone. Po wojnie majątek upaństwowiono i przekazano Państwowemu Gospodarstwu Rybnemu. W kolejnych latach teren trafiał do różnych instytucji państwowych. Obecnie układ parku bardzo słabo czytelny. Od południa graniczy z rzeką Narutówką i przyległymi łąkami, od zachodu i północny z lasem, od wschodu ze stawami rybnymi i dalej dużym kompleksem Leśnym. Drogą dojazdową do parku jest grobla pomiędzy stawami.. W drzewostanie dużo podrostu i podszytu, pojedynczo występuje starodrzew, „zlewa” się w jedną całość z otaczającym go lasem. Na terenie parku stwierdzono występowanie następujących gatunków drzew i krzewów: klon jesionolistny, klon zwyczajny, jawor, kasztanowiec biały, jesion wyniosły, modrzew europejski, świerk zwyczajny, sosna pospolita, osika, dąb szypułkowy, wierzba biała, lipa drobnolistna. olsza czarna, brzoza brodawkowata. grab zwyczajny, leszczyna pospolita, głóg jednoszyjkowy, tr/.mielina brodawkowata. czeremcha zwyczajna, śliwa tarnina, bez czarny, śnieguliczka biała. Na obszarze parku znajdują się pomniki przyrody: dąb szypułkowy, klon zwyczajny.

Brzóza, ul. Radomska, dawny skarbczyk- kaplica, kon. XVIII w.

Między 1778 a 1794 r. do dawnego kościoła drewnianego w Brzózce został dobudowany murowany skarbczyk z fundacji Piotra Alkantary Ożarowskiego, w którym przechowywano bogate wyposażenie liturgiczne. W 1845 r. kościół drewniany, dzwonnica i plebania spłonęły podczas pożaru Brzózy.

W ocalałym skarbczyku, do którego dobudowano szopę przez kolejne lata odprawiano nabożeństwa. Nowy, murowany kościół wzniesiono w 1856 r. w zachodniej części rynku kilkaset metrów na północ od lokalizacji dawnej świątyni. Obecnie dawny skarbczyk pełni funkcję kaplicy p.w. Królowej Różańca Świętego. Upamiętnia pochowanych zmarłych na cmentarzu przykościelnym w latach 1529- 1872 r. przy dawnym kościele parafialnym w Brzózce.

Brzóza, kościół parafialny p.w. św. Bartłomieja, 1854-1856

Kościół obecny wzniesiono z fundacji Adama i Zofii ze Starzeńskich Ożarowskich i zbudowany według projektu arch. Ignacego Leopolda Essmanowskiego w latach 1854-1856 staraniem ks. Ignacego Millera. W roku 1866 bp Michał Józef Juszyński konsekrował kościół. W wyniku walk w latach II wojny światowej, zwłaszcza na przyczółku magnuszewskim, świątynia została znacznie zniszczona i ograbiona. Kościół w Brzózce odbudowano w latach 1944/45-48. Kościół jest murowany z cegły, tynkowany, malowany, neogotycki, jednonawowy, halowy o charakterystycznej i oryginalnej fasadzie

Brzóza, dzwonnica przy kościele parafialnym, 1854-1856

Została wzniesiona w tym samym czasie co kościół również w stylu neogotyckim. Założona na planie prostokąta, arkadowa, kryta dachem czterosпадowym, z czterema wieżyczkami w narożach.

Brzóza, spichlerz, poł. XIX w.

Powstał w czasie, kiedy budowano pałac (1840 r.) wg projektu Adolfa Adama Loewe. Budynek prostokątny, murowany z galerią arkadową, kryty dachem dwuspadowym

---

Głowaczów Najstarsza część cmentarza rzymsko-katolickiego w Głowaczowie z I poł. XIXw.

Wykaz najstarszych zabytków znajdujących się na cmentarzu Rzymsko-Katolickim w Głowaczowie składa się z 22 pozycji szczegółowo opisanych w decyzji nr 464/2014 z dnia 06.05.2014r. Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

6.3.2. Zabytki ruchome

Do rejestru zabytków zostało wpisanych **41** zabytków ruchomych wchodzących w skład wystroju i wyposażenia kościoła parafialnego p.w. św. Bartłomieja w Brzózcie. Wśród nich najcenniejsze drewniane płaskorzeźby autorstwa A. Götcken z 1635 r. ze scenami Chrystusowymi. Najwięcej obiektów pochodzi z czasów powstania kościoła: ołtarz główny i boczny- neogotyckie, rzeźby, chrzcielnica oraz złotnictwo. W kościele znajdują się tablice nagrobne K. hr. Ożarowskiego, 1873, E. hr. Ożarowskiej, 1860 r., A. hr. Ożarowskiego, 1889 r., S. hr. Ożarowskiego, 1905 r.,

Karty ewidencyjne zabytków oraz rejestr dostępny jest w Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków Delegatura w Radomiu.

6.3.3. Stanowiska archeologiczne

Obszar gminy Głowaczów położony jest na Nizinie Mazowieckiej. W obrębie mezoregionu fizjograficznego pod nazwą Równina Koziennicka. Pod względem geologicznym zbudowany jest z utworów polodowcowych, które tworzą gliny zwałowe i piaski lodowcowo-rzeczne. Ukształtowanie terenu zostało wykształcone w wyniku działalności lodowca oraz erozji . Wśród gleb występujących na terenie gminy dominują gleby pseudobielicowe i brunatno-bielicowe, wytworzone na utworach piaszczystych i gliniastych. Jedynie na obszarze gminy związanym z systemem doliny Radomki, występują gleby typu madowego i murszowatego tj. gleby mułowe i mułowo-torfowe.

W systemie Archeologicznego Zdjęcia Polski teren gminy znajduje się na 8 obszarach, na których zostały przeprowadzone badania powierzchniowe w latach 1986 -2001 (patrz tabela).

Numer obszaru AZP	Data przeprowadzenia badań	Nazwisko osoby wykonującej badania w systemie AZP
----------------------	-------------------------------	--

68-69	1997r.	J. Zaborowski
68-70	2001r.	M. Bienia
69-68	1995r.	D. Solecka
69-69	1986r.	K. Nowicki
69-70	1984r.	K. Nowicki
70-68	2000r.	R. Cędrowski
70-69	1984r.	K. Nowicki
70-70	2000r.	R. Cedrowski

W obrębie gminy Głowaczów w ramach realizacji programu prospekcji terenowej Archeologiczne Zdjęcie Polski zewidencjonowano (po weryfikacji) łącznie 94 stanowiska archeologiczne (badania weryfikacyjne przeprowadzono w październiku 2012r.) Szczegółowa lokalizacja stanowisk archeologicznych dostępna jest w archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków Delegatura Radom.

Na terenie gminy brak stanowisk archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków, a także obiektów archeologicznych o tzw. własnej formie krajobrazowej.

Stanowiska archeologiczne na terenie gminy Głowaczów posiadają zróżnicowany charakter i datowanie. Reprezentowane są przez artefakty archeologiczne sięgające swą chronologią od epoki kamienia gładzonego (neolit) po okres nowożytny. Ze zdecydowanie dominującą przewagą stanowisk związanych z wczesną epoką żelaza (kultura grobów kloszowych) oraz okresem wpływów rzymskich(kultura przeworska), a także z osadnictwem średniowiecznym i nowożytnym. Najstarszym stanowiskiem pod względem chronologii na obszarze gminy jest obozowisko z epoki paleolitu schyłkowego związane z kulturą świderską

(Stanisławów, stan.5), a także stanowisko mezolityczne związane z kulturą janisławicką (Stanisławów stan.3) . Epokę neolitu i brązu , można wiązać głównie ze stanowiskami (Rogożek, stan.1,2, Stanisławów, stan.1,2, Bobrowniki stan.4, Brzóza stan.6,7,Brzóza Sokół stan.13, Rogożek stan.5, Wólka Brzózka stan.1). Okres wczesnej epoki żelaza oraz wpływów rzymskich(OWR) reprezentują przede wszystkim stanowiska osadowe i sepulkralne związane z takimi stanowiskami jak (Bobrowniki stan.4, 8,9, Bobrowniki Podmieście stan.7,8,9,10, Brzóza stan.3, 6, 8, Brzóza Sokół stan. 2,11, Brzóza Trawka stan.1, Cecylówka stan.1, Leżenice stan.1, Rogożek stan.4,5,10, Stara Brzóza stan.1). Okres średniowieczny i czasy nowożytne łączyć należy głównie ze stanowiskami (Bobrowniki stan.5, 7, Głowaczów stan.1,Leżenice stan.6,7, Miejska Dąbrowa stan.1, Rogożek stan.1,6, Studzianki Pancerne stan.1, Zieleniec stan.1)

W chwili obecnej największe zagrożenie dla stanowisk archeologicznych występujących na obszarze gminy Stara Błotnica stanowi działalność człowieka związana z rolnictwem oraz zabudową siedliskową. Orka wzmacnia działania erozyjne w glebie, co zdecydowanie przyspiesza procesy destrukcyjne w obrębie ewentualnych stanowisk archeologicznych. Kolejnym zagrożeniem dla stanowisk archeologicznych jest działalność detektorystów oraz tzw. „poszukiwaczy skarbów”. Ich proceder wywiera ogromny, negatywny wpływ na obiekty zabytkowe, powodując spustoszenie wśród nawarstwień kulturowych danego stanowiska jak również pozbawiając ewentualnych badaczy zabytków, mogących wyjaśniać np. datowanie stanowiska archeologicznego. Ze względu na powyższe, informacje na temat położenia poszczególnych stanowisk powinny być do wglądu tylko dla pracowników urzędu gminy bądź właścicieli terenu na którym zlokalizowano stanowisko archeologiczne. Kolejnym zagrożeniem dla stanowisk archeologicznych i zalegających tam warstw kulturowych, obiektów archeologicznych oraz wszelkich pozostałości pradziejowej

egzystencji człowieka, są wielkie inwestycje liniowe (np. autostrady, drogi, gazociągi itp.). Przedsięwzięcia takie stanowią zagrożenie dla archeologicznego dziedzictwa kulturowego ale równocześnie stwarzają szansę na lepsze rozpoznanie, dzięki ratowniczym badaniom archeologicznym, pradziejów danego regionu i niejednokrotnie prowadzą do znacznego podniesienia jego walorów turystycznych dzięki randze dokonanych odkryć. Ważne jest aby wszelkie planowane inwestycje liniowe związane z szerokim zakresem prac ziemnych poprzedzić weryfikacyjnymi archeologicznymi badaniami powierzchniowymi. Konieczność ta jest spowodowana długim czasem jaki minął od przeprowadzenia poprzednich tego typu badań prowadzonych w ramach programu Archeologiczne Zdjęcie Polski.

W związku z czym wiele danych dotyczących stanowisk archeologicznych zlokalizowanych w obrębie gminy Głowaczów mogło ulec zmianie, na skutek działalności człowieka oraz sił natury powodujących ich ciągłe przeobrażenia.

Zgodnie z zapisami ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania zabytki archeologiczne będące, w szczególności: pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa, cmentarzyskami, kurhanami, relikdami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej. Natomiast zgodnie z zapisami art. 7 tejże ustawy formami ochrony zabytków są: wpis do rejestru zabytków, uznanie za pomnik historii, utworzenie parku kulturowego, ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego. W dniu 5 czerwca 2010 roku weszła w życie ustawa z dnia 18 marca 2010r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz o zmianie niektórych innych ustaw. Przede wszystkim rozszerzyła ona, wymieniony wyżej katalog form ochrony zabytków. Ponadto, do art. 19 tejże ustawy dodany został ust.1a wskazujący zabytki, których ochrona musi być bezwarunkowo uwzględniona w decyzjach, o których wyżej mowa. Są to zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków i ich otoczenie oraz inne zabytki nieruchome znajdujące się w gminnej ewidencji zabytków. Prowadzi to do zmiany charakteru prawnego gminnej ewidencji zabytków, traktowanej dotychczas wyłącznie jako materiał informacyjno-dokumentacyjny.

Podstawa prawna obligująca do uwzględniania stanowisk archeologicznych w gminnej ewidencji zabytków zawarta jest w zapisach ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 roku.

W art. 3 pkt. 4 ustawa definiuje zabytek archeologiczny jako: zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem. Natomiast Art. 22 pkt. 5 tejże ustawy głosi iż: W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte: zabytki nieruchome wpisane do rejestru, inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków, inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków. Wszystkie stanowiska archeologiczne dzięki realizacji programu Archeologicznego Zdjęcia Polski znajdują się w wojewódzkiej ewidencji zabytków.

6.3.4. Najważniejsze miejsca pamięci narodowej

- 1.Głowaczów - kwatera wojenna -cmentarz parafialny- mogiła poległych żołnierzy podczas walk w latach 1939-1945 w Głowaczowie-pomnik na mogile powstały w latach 70-tych XX wieku
- 2.Głowaczów -mogiła wojenna- cmentarz parafialny- mogiła powstańców poległych 15.02.1864 r. w bitwie w Lipie z wojskami carskimi- pomnik na mogile postawiony w latach 70-tych XX wieku
- 3.Głowaczów-pomnik-przed budynkiem w Urzędzie Gminy w Głowaczowie-pomnik upamiętniający 2236 osób mieszkańców gminy Głowaczów zamordowanych i poległych w czasie II wojny światowej-22.07.1984 r.
- 4.Głowaczów -pomnik-skrzyżowanie ulicy Kozienickiej i Bankowej- ku czci Józefa Piłsudskiego-11.11.1988 r.
- 5.Brzóza-mogiła wojenna- cmentarz parafialny- mogiła poległych żołnierzy września 1939 r.-brak danych
- 6.Brzóza-mogiła wojenna- cmentarz parafialny- mogiła Adama Ogonka rozstrzelanego w 1939 roku-1939 brak dokładnej daty
- 7.Ursynów-pomnik-przy szkole podstawowej- pomnik poświęcony mieszkańcom wsi Ursynów-Michałowi Piwnickiemu biorącymi udział w Powstaniu Styczniowym-1993 r.

8.Chodków-pomnik-przy drodze biegnącej na wieś-pomnik poświęcony żołnierzom Hubala-08.10.1976 r.

9.Lipa-pomnik-na skraju wsi Lipa na rozdrożu dróg prowadzących do wsi Helenów i Lipska Wola-pomnik poświęcony oddziałowi powstańców „Dzieci Warszawskich pod dowództwem por. Pawła Gąsowskiego 15.II.1864 r. z wojskami carskimi”-wrzesień 1971 r.

10. Studzianki Pancerne-pomnik-w lasku na skraju wsi przy drodze Studzianki Pancerne-Ryczywół-pomnik ku czci poległych pod Studziankami stoczony z hitlerowskim najeźdźcą 9-16 sierpnia 1944 r.-1964 r.

11. Cecylówka Gł.-pomnik-mogiła-przy drodze biegnącej na wieś-zbiorowa mogiła 54 osób mieszkańców wsi Cecylówka Gł. Spalonych żywcem w dn.13 września 1939 r. przez niemieckiego okupanta-1964 r.

6.4. Stan zachowania i zagospodarowania zabytków i rodzaje zagrożeń:

Stan zabytków tak jak w sąsiednich gminach jest zróżnicowany. W najgorszym stanie jest spichlerz w Brzózcie, dla którego powinno się znaleźć funkcję i ewentualnie inwestora w celu jego wyremontowania. Prac konserwatorskich wymagają nagrobki na cmentarzach rzymsko- katolickich w Brzózcie i Głowaczowie. Zostały zakłócone układy cmentarne, poprzez degradację najstarszych części. W zespół kościelny p.w. św. Bartłomieja w Brzózcie od lat prowadzone są prace remontowe i konserwatorskie. Niestety ze względów finansowych nie mogą być obecnie wyremontowane wszystkie elewacje kościoła. W przypadku zabytków ruchomych wiele prac konserwatorskich zostało wykonanych (ołtarze). W idealnym stanie znajduje się kaplica- skarbczyk w Brzózcie, przy ul. Radomskiej, niedawno w całości wyremontowana. Park „Grądy” traktowany jest jako naturalny teren przyrodniczy, które ma duże walory w tym zakresie. Natomiast potrzebne są prace, które zachowają elementy pierwotnego złożenia (aleje). Zachowana część parku w Brzózcie znajduje się w dobrym stanie. Wymaga bieżących prac pielęgnacyjnych. Na ogół stan zachowania kapliczek i krzyży przydrożnych jest dobry. społeczność lokalna przeprowadza bieżące naprawy tych obiektów. Natomiast w przypadku np. figury św. Jana Nepomucena w Brzózcie należałoby przeprowadzić prace konserwatorskie przez konserwatora dzieł sztuki. Układy przestrzenne Głowaczowa i Brzózty są zakłócone poprzez degradację historycznej zabudowy (zniszczenia wojenne, brak pieniędzy na bieżące remonty mieszkańców, wyburzenia domów i stawianie nowych odbiegających od tradycji

historycznych. Niemniej w Głowaczowie zachowała się fragmentarycznie zabudowa małomiasteczkowa, którą powinno się uratować, a nowa zabudowa powinna do niej w jakiś sposób nawiązywać. Dużą rolę w tym względzie mogłyby spełnić opracowane i uchwalone miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego wyznaczające ochronę obszarową i wytyczne co do nowej zabudowy. Z dawnej zabudowy wiejskiej pozostały nieliczne charakterystyczne obiekty. Większość dawnych domów mieszkalnych i budynków gospodarczych, zewidencjonowanych kilkadziesiąt lat temu nie istnieje lub są mocno przekształcone (stolarka okienna plastikowa, siding, tynki współczesne, blacha falista, dobudówki), ewentualnie znajdują się takim stanie technicznym, że nie jest możliwe przeprowadzenie remontu. Poza tym nie zaobserwowano charakterystycznych zespołów lub grup obiektów wiejskich.

Podsumowując brak jest oprócz w/w kaplicy skarbczyka w Brzózce, obiektów całkowicie wyremontowanych czy odnowionych. Wszystkie zewidencjonowane zabytki wymagają różnego rodzaju interwencji budowlanej lub konserwatorskiej.

7.Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy. Analiza szans i zagrożeń .

Po przeprowadzeniu analizy SWOT na temat ochrony dziedzictwa kulturowego w gminie Głowaczów wyciągnięto następujące wnioski.

Mocne strony:

- występowanie na terenie gminy cennych, obiektów historyczno-kulturowych (zespół kościelny p.w. św. Bartłomieja, najstarszy zabytek nieruchomy w gminie kaplica – skarbczyk z kon. XVIII w. , cmentarz zabytkowy w Głowaczowie, aleja lipowa Brzóza- Sewerynow, park „Grądy”, pomnik i mauzoleum w Studziankach Pancernych;
- wolne, atrakcyjne tereny do inwestowania w bazę turystyczno – noclegową
- istnienie na terenie gminy placówek oświatowych;
- bardzo atrakcyjne przyrodniczo i kulturowo tereny dla rozwoju turystyki (dolina Radomki, lasy puszczy stromieckiej, bliskość kozienickiego parku krajobrazowego)
- bliskość dużych lub średnich ośrodków miejskich
- występowanie szlaków turystycznych (szlak czerwony, szlak kajakowy)

Szanse:

- świadomość bogatej historii gminy jako ośrodka o znaczeniu regionalnym;

- uwzględnianie zagadnień z zakresu ochrony zabytków w dokumentach programowych gminy;
- uwzględnianie zagadnień z zakresu ochrony zabytków w planowaniu przestrzennym;
- rezerwy wolnych terenów pozwalających na wzmocnienie funkcji rozwojowych gminy Głowaczów;
- organizacja lokalnej izby pamięci;
- zmiana świadomości społecznej w wyniku rozwoju edukacyjnej funkcji środowiska kulturowego;
- budzenie świadomości ekologicznej i kulturowo-historycznej mieszkańców (budowa ścieżek edukacyjnych, powstanie punktu informacji turystycznej, ustawienie tablic informacyjnych przy i prowadzących do zabytków);
- udział funduszy prywatnych w pracach związanych z ochroną zabytków (współpraca z obecnymi właścicielami nieruchomości);
- systemowe finansowanie ze środków gminnych prac konserwatorskich;
- możliwości pozyskiwania środków dla regionalnych programów ochrony zasobów dziedzictwa kulturowego z funduszy strukturalnych Unii Europejskiej;
- udostępnianie obiektów atrakcyjnych turystycznie,

Słabe strony:

- zły i bardzo zły stan techniczny zabytków i niezrewitalizowane układy przestrzenne (spichlerz, układ przestrzenny Głowaczowa, cmentarze w Głowaczowie i Brzózce- zły stan zachowania nagrobków zabytkowych i zły stan zieleni cmentarnej, zacieranie się historycznych układów alejek);
- brak archeologicznych i historyczno-architektonicznych programów badawczych na terenie gminy;
- brak placówek kulturalnych, muzealnych i naukowo-badawczych;
- brak zewnętrznych oznaczeń informacyjnych prowadzących do zabytków;
- odpływ ludności - szczególnie młodych osób - z uwagi na mało atrakcyjny rynek pracy i braki w ofercie edukacyjno-kulturalnej.

Zagrożenia:

- degradacja przestrzeni zabytkowych (Głowaczowa i Brzózki, poprzez niewłaściwe kształtowanie nowej zabudowy, niezgodnie z tradycją i historią)

- niski poziom świadomości społecznej odnośnie walorów obiektów zabytkowych i ich znaczenia dla rozwoju gminy;
- zbyt wolne tempo rewitalizacji wybranych obszarów w gminie Głowaczów;
- koszty zachowania zdegradowanych zabytków i zabudowy, konieczność poniesienia dużych nakładów na rewitalizację obiektów zabytkowych

8.Założenia programowe.

Sporządzenie ogólnej charakterystyki zasobu zabytków znajdujących się na terenie gminy ma na celu określenie obiektów i zespołów, które należy chronić i otoczyć opieką.

Skuteczna opieka nad zabytkami wymaga od samorządu, nie tylko wiedzy dotyczącej wartości zabytków zlokalizowanych na obszarze gminy, lecz także dostrzegania występujących problemów i reagowania na pojawiające się zagrożenia.

Najistotniejszym priorytetem w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego jest zachowanie w jak najlepszym stanie zabytków znajdujących się w gminie oraz znalezienie środków finansowych na prace konserwatorskie i remontowe.

8.1. Priorytety, kierunki działań i zadania gminnego programu opieki.

Priorytet I Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego jako element rozwoju społeczno – gospodarczego gminy. Kierunki działań:

Zahamowanie procesu degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania

- Dofinansowanie prac rewaloryzacyjnych przy obiektach niebędących własnością
- Gminy w postaci stosownej uchwały dotyczącej dotacji na prace remontowe – konserwatorskie przy zabytkach nieruchomości i konserwatorskie przy ruchomych w ramach stabilnego corocznego mechanizmu finansowego gminy mającego na celu dotowanie prac przy zabytkach,
- monitorowanie stanu zachowania zabytków z gminnej ewidencji zabytków (spichlerz w Brzózce, cmentarze zabytkowe)
- wsparcie finansowe dla właścicieli lub grup społecznych planujących prace remontowe kapliczek przydrożnych,

- zachowanie czytelności układu urbanistycznego Głowaczowa i Brzózy, utrzymania jedno lub dwukondygnacyjnej zabudowy w historycznych liniach zabudowy, nie wyrażania zgody na powstawanie nowych obiektów nie spełniających podstawowych zasad konserwatorskich,
- bieżąca opieka nad miejscami pamięci narodowej,
- monitoring terenu cmentarza żydowskiego,
- informowanie urzędu konserwatorskiego o zagrożeniach zniszczenia lub uszkodzenia zabytku.

Podjęmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków na potrzeby społeczne, turystyczne i edukacyjne.

- Prowadzenie bieżących prac porządkowych przy zabytkowych zespołach zieleni: parkach, cmentarzach i w przestrzeni rynków w Brzózce i Głowaczowie,
- Wprowadzenie systemu oznakowania zabytków gminnych (np. szlak zabytków gminy Głowaczów) lub we współpracy z sąsiednimi gminami i starostwem powiatowym (np. szlak architektury sakralnej ziemi kozienickiej itp.),
- ustalenie z właścicielami najcenniejszych obiektów zabytkowych zasad ich udostępniania w celach turystycznych (kościół parafialny w Brzózce)

Podjęmowanie działań umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

- Współpraca z urzędami pracy w zakresie prowadzenia bieżących prac pielęgnacyjnych, porządkowych i zabezpieczających na terenach objętych ochroną.
- Wspieranie rozwoju gospodarstw agroturystycznych (znajdujących się blisko miejsc kulturowych, zabytkowych czy przyrodniczych) oferujących wypoczynek i rozrywkę (regionalne potrawy, zwyczaje itp.) opartych na miejscowych tradycjach.

Priorytet II: Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego

Kierunki działań:

Zintegrowana ochrona dziedzictwa kulturowego i środowiska przyrodniczego.

- Opracowywanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, szczególnie obszarów o dużym nasyceniu obiektami zabytkowymi (w tym weryfikacja obowiązujących w zakresie aktualizacji zagadnień związanych z ochroną zabytków) oraz obszarów wskazanych do ochrony w studium uwarunkowań

i zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w gminnym programie opieki nad zabytkami

- Konsekwentne egzekwowanie zapisów dotyczących działalności inwestycyjnej na obszarach objętych ochroną określonych w miejscach zagospodarowania przestrzennego (głównie w zakresie wysokości zabudowy, jej charakteru (gabarytów, bryły i funkcji). Dotyczy to układów przestrzennych Głowaczowa i Brzóz.
- Walka z samowolami budowlanymi,
- Włączenie zapisów gminnego programu opieki nad zabytkami w politykę przestrzenną gminy (miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego).

Rozszerzanie zasobu i ochrony dziedzictwa kulturowego gminy.

- Zainicjowanie procedury wpisania do rejestru zabytków najcenniejszych nagrobków na cmentarzach w Brzóz i Głowaczowie oraz najcenniejszych kapliczek- pomoc administracyjna dla Parafii i właścicieli prywatnych.
- Ujęcie innych ważnych obiektów historycznych w gminnej ewidencji zabytków .

Ochrona układów ruralistycznych na obszarach wiejskich

- Poprawa ładu przestrzennego wsi oraz zapobieganie rozpraszaniu osadnictwa poprzez: ochronę historycznie ukształtowanego układu dróg, historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych oraz relacji przestrzennych pomiędzy zespołami zabytkowej zabudowy,

Priorytet III Badanie i dokumentacja dziedzictwa kulturowego oraz promocja i edukacja. Kierunki działań:

Szeroki dostęp do informacji o dziedzictwie kulturowym gminy.

- Upublicznienie zapisów gminnego programu opieki nad zabytkami,
- Udostępnienie informacji o zabytkach gminy na stronie internetowej gminy w sposób czytelny i pełny (mapa z zaznaczonymi miejscami kulturowymi i przyrodniczymi, opisy zabytków i szlaków turystycznych, galeria zdjęć).

Ewidencjonowanie zabytków i miejsc historycznych

- informowanie właścicieli zabytków o możliwości ich zewidencjonowania ze środków finansowych Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków,
- zorganizowanie przez gminę praktyk studenckich mających na celu ewidencjonowanie zabytków (np. nagrobków, zabytków ruchomych).

Edukacja i popularyzacja wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym.

- Wydawanie i wspieranie publikacji (w tym folderów promocyjnych, przewodników) poświęconych problematyce dziedzictwa kulturowego gminy.
- Stworzenie izby regionalnej zbierającej i eksponującej pamiątki historyczne,
- Popularyzacja dobrych realizacji konserwatorskich i budowlanych przy zabytkach, popularyzacja dobrych praktyk projektowych przy zabytkach, a także zagospodarowaniu obszarów oraz terenów cennych kulturowo, przyrodniczo i krajobrazowo,
- kształtowanie tożsamości lokalnej poprzez wspieranie istniejących organizacji społecznych i powstawanie nowych, ukierunkowanych na opiekę nad pamiątkami historii, zdobywanie wiedzy historycznej i dzielenie się nią społeczności lokalnej,
- Wprowadzenie i upowszechnianie tematyki ochrony dziedzictwa kulturowego do systemu edukacji przedszkolnej i szkolnej poprzez organizowanie i wspieranie zajęć,
- wspieranie i inicjowanie konkursów, wystaw, sesji naukowych odnośnie dziedzictwa narodowego.

Specjalistyczne rozpoznanie badawcze poszczególnych obiektów, zespołów oraz obszarów zabytkowych związane z przygotowanym lub realizowanym procesem inwestycyjnym.

- wykonanie specjalistycznego opracowania na temat układu urbanistyczno-przestrzennego Głowaczowa i Brzozy w kontekście historycznym przekształceń urbanistycznych oraz opracowania wytycznych odnośnie rozwoju przestrzennego i nowej zabudowy.
- Finansowanie wykonania inwentaryzacji architektoniczno – konserwatorskiej zagrożonych obiektów zabytkowych.

Promocja regionalnego dziedzictwa kulturowego służąca kreacji produktów turystyki kulturowej.

- Stworzenie systemu zewnętrznego promowania gminy (media, strony internetowe),
- stworzenie regionalnej i ponadregionalnej imprezy kulturalnej.

9. Instrumentarium realizacji programu opieki nad zabytkami.

Zakłada się, że zadania określone w gminnym programie opieki nad zabytkami będą wykonywane za pomocą następujących instrumentów:

- instrumentów prawnych – wynikających z przepisów ustawowych (np. uchwalanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, budowa parków kulturowych, wnioskowanie o wpis do rejestru zabytków obiektów będących własnością gminy, wykonywanie decyzji administracyjnych, np. wojewódzkiego konserwatora zabytków);
- instrumentów finansowych (m.in. finansowanie prac konserwatorskich i remontowych przy obiektach zabytkowych będących własnością gminy, korzystanie z programów uwzględniających finansowanie z funduszy europejskich oraz dotacje, subwencje, dofinansowania, nagrody, zachęty finansowe dla właścicieli i posiadaczy obiektów zabytkowych);
- instrumentów koordynacji (m.in. poprzez realizacje projektów i programów dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego zapisanych w wojewódzkich, powiatowych i gminnych strategiach, planach rozwoju lokalnego itp., współpraca z ośrodkami naukowymi i akademickimi, współpraca z organizacjami wyznaniowymi w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami);
- instrumentów społecznych (m.in. poprzez działania edukacyjne promocyjne, współdziałanie z organizacjami społecznymi, działania prowadzące do tworzenia miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami);
- instrumentów kontrolnych (m.in. aktualizacja gminnej ewidencji zabytków, monitoring stanu zagospodarowania przestrzennego oraz stanu zachowania dziedzictwa kulturowego).

10. Zasady oceny realizacji programu opieki nad zabytkami

W ramach priorytetu

I: Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego jako element rozwoju społeczno-gospodarczego gminy

Kryteria oceny:

poziom (w%) wydatków budżetu gminy na ochronę i opiekę nad zabytkami, wartość finansowa zrealizowanych kompleksowych programów rewaloryzacji i rewitalizacji oraz liczba obiektów poddanych rewaloryzacji w ramach tych programów wartość finansowa wykonanych prac remontowo-konserwatorskich przy zabytkach oraz liczba obiektów poddanych ww. pracom,

zakres współpracy z organizacjami pozarządowymi, inne w miarę potrzeb.

W ramach priorytetu II:

Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego

Kryteria oceny:

poziom (w%) objęcia terenu gminy wykonanymi miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego, liczba utworzonych parków kulturowych, liczba wniosków o wpis do rejestru zabytków obszarów, obiektów i zespołów zabytkowych, liczba wniosków o uznanie obiektów i obszarów za pomniki historii, zakres współpracy z organizacjami pozarządowymi, inne w miarę potrzeb.

W ramach priorytetu III:

Badanie i dokumentacja dziedzictwa kulturowego oraz promocja i edukacja służąca budowaniu tożsamości

liczba opracowanych prac studialnych (studia historyczno-urbanistyczne, studia krajobrazowe, katalogi typów zabudowy regionalnej i detalu architektonicznego), liczba zrealizowanych konkursów, wystaw, działań edukacyjnych na terenie gminy, liczba utworzonych szlaków turystycznych, tras rowerowych, konnych, wodnych, liczba opracowanych, wydanych wydawnictw (w tym folderów promocyjnych, przewodników), liczba utworzonych, zmodernizowanych elementów infrastruktury służących funkcjonowaniu i rozwojowi turystyki kulturowej, liczba osób zwiedzających muzea, skanseny, izby regionalne itp., liczba szkoleń lub liczba pracowników biorących udział w szkoleniach związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego, inne w miarę potrzeb.

11. Sprawozdanie z realizacji Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami dla Gminy Głowaczów na lata 2013-2016

Gminny program opieki nad zabytkami na lata 2013-2016 został uchwalony przez Radę Gminy Głowaczów uchwałą Nr XXV/141/13 z dnia 15 maja 2013 r. po pozytywnym zaopiniowaniu przez Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Warszawie Delegatura w Radomiu (Postanowienie nr 340//DR/12 z dnia 21.12.2012r.).

W okresie sprawozdawczym uległ zmianie stan zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków . Decyzją Mazowieckiego Konserwatora Zabytków nr 464/2014 z dnia 2014-05-06 do rejestru zabytków została wpisana najstarsza część cmentarza rzymsko-katolickiego z I połowy XIX w Głowaczowie, zlokalizowana na działce nr 461.

W okresie sprawozdawczym były prowadzone prace porządkowe przy miejscach pamięci:

1.Głowaczów - kwatera wojenna -cmentarz parafialny- mogiła poległych żołnierzy podczas walk w latach 1939-1945 w Głowaczowie-pomnik na mogile powstały w latach 70-tych XX wieku,

2.Głowaczów -mogiła wojenna- cmentarz parafialny- mogiła powstańców poległych 15.02.1864 r. w bitwie w Lipie z wojskami carskimi- pomnik na mogile postawiony w latach 70-tych XX wieku,

3.Głowaczów-pomnik-przed budynkiem w Urzędzie Gminy w Głowaczowie-pomnik upamiętniający 2236 osób mieszkańców gminy Głowaczów zamordowanych i poległych w czasie II wojny światowej-22.07.1984 r.

4.Głowaczów -pomnik-skrzyżowanie ulicy Kozienickiej i Bankowej- ku czci Józefa Piłsudskiego-11.11.1988 r.

5.Brzóza-mogiła wojenna- cmentarz parafialny- mogiła poległych żołnierzy września 1939 r.-brak danych

6.Brzóza-mogiła wojenna- cmentarz parafialny- mogiła Adama Ogonka rozstrzelanego w 1939 roku-1939 brak dokładnej daty

7.Ursynów-pomnik-przy szkole podstawowej- pomnik poświęcony mieszkańcom wsi Ursynów-Michałowi Piwnickiemu biorącymi udział w Powstaniu Styczniowym-1993 r.

8.Chodków-pomnik-przy drodze biegnącej na wieś-pomnik poświęcony żołnierzom Hubala-08.10.1976 r.

9.Lipa-pomnik-na skraju wsi Lipa na rozdrożu dróg prowadzących do wsi Helenów i Lipska Wola-pomnik poświęcony oddziałowi powstańców „Dzieci Warszawskich pod dowództwem por. Pawła Gąsowskiego 15.II.1864 r. z wojskami carskimi” -wrzesień 1971 r.

10. Cecylówka Głowaczowska – pomnik - mogiła-przy drodze biegnącej na wieś-zbiorowa mogiła 54 osób mieszkańców wsi Cecylówka Gł. Spalonych żywcem w dn.13 września 1939 r. przez niemieckiego okupanta-1964 r.

W okresie sprawozdawczym dwa obiekty zostały przez właścicieli wyremontowane.

W jednym wymieniono pokrycie dachowe z eternitu na blachodachówkę.

Druga nieruchomość została wyremontowana na zewnątrz z zachowaniem charakteru zabytkowego oraz wymieniono okna

Wójt Gminy Głowaczów zwrócił się pismem do Mazowieckiego Konserwatora Zabytków o wyłączenie z GEZ domu drewnianego II ćw. XX wieku pod numer 32 na działce

ewidencyjnej 155 w Ursynowie. Nieruchomość został przez właściciela na przełomie lat 2015-2016 rozebrana i nie ma po jej śladu. Gmina Głowaczów uzyskała pozytywną opinię o wykreśleniu w/w nieruchomości z Gminnej Ewidencji Zabytków .

Na kościele parafialnym pw. św. Bartłomieja wpisanym do rejestru zabytków zostały naniesione zmiany w elewacji zewnętrznej (m.in. zmiana koloru) pozostałe elementy nie zmieniły się.

12. Źródła finansowania programu opieki nad zabytkami

Informacje o zasadach i kryteriach dotyczących możliwości pozyskiwania środków finansowych na zadania związane z ochroną i opieką nad zabytkami znajdują się na podanych poniżej stronach internetowych (stan na koniec sierpnia 2008r.).

informacje dotyczące programu operacyjnego „Promesa Ministra Kultury” – www.mkidn.gov.pl,

informacje dotyczące programu operacyjnego „Dziedzictwo kulturowe” – www.mkidn.gov.pl,

informacje dotyczące programu operacyjnego „Fundusz wymiany kulturalnej” – www.mkidn.gov.pl,

Inwestycje w produkty turystyczne o znaczeniu ponadregionalnym – www.interreg.gov.pl,

informacje dotyczące programów operacyjnych „Regionalne programy operacyjne” – www.interreg.gov.pl,

informacje dotyczące programu operacyjnego „Restrukturyzacja i modernizacja sektora żywnościowego oraz rozwój obszarów wiejskich” – www.minrol.gov.pl,

informacje dotyczące programu operacyjnego „Europejska współpraca terytorialna” – www.mrr.gov.pl

informacje dotyczące programu operacyjnego „Fundusz dla organizacji pozarządowych” – www.funduszngo.pl

informacje dotyczące możliwości finansowania przy wykorzystaniu ustawy o partnerstwie publiczno – prywatnym – www.partnerstwopublicznopry-watne.info/ustawa_ppp.php,

Bibliografia

Dokumenty

- 1/ Ustawa z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami
- 2/ Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym
- 3/ Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane
- 4/ Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004-2020
- 5/ Strategia rozwoju województwa mazowieckiego do roku 2020.
- 6/ Plan zagospodarowania przestrzennego województwa mazowieckiego
- 7/ plan zagospodarowania przestrzennego województwa mazowieckiego
- 8/ Strategia rozwoju powiatu kozienickiego do roku 2020
- 9/ Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Głowaczów
- 10/ Strategia Ekorozwoju Gminy Głowaczów w latach 2004-2015

Literatura

- 1/ Ks. J. Wiśniewski, dekanat kozienicki, Radom 1913
- 2/ Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, red. Filip Sulimierski, Bronisław Chlebowski, Władysław Walewski, Warszawa 1880- 1902,.
- 3/ Katalog Zabytków Sztuki w Polsce, T. III, woj. Kieleckie, z.6, pow. kozienicki, Warszawa 1958
- 4/ Piątkowski S., Radom-zarys dziejów miasta, Radom 2000
- 5/ Guldon Z., Miasta Zapilcza w XVI-XVIII wieku, [w:] Radom i region radomski w dobie szlacheckiej Rzeczypospolitej, t. V, Radom 1999;
- 6//Niesiecki K., Herbarz Polski, t.9, Wrocław 1994
- 7/Boniecki A., herbarz Polski, t.VI, Warszawa 1987
- 8/Geografia fizyczna Polski, red. A. Richling, K. Ostaszewska, Warszawa 2006
- 9/Kondracki J., Geografia fizyczna Polski, Warszawa 1981
- 10.Dzieje Mazowsza do roku 1526 pod red. A. Gieysztor i H. Samsonowicza, Warszawa 1994
- 11.Społeczeństwo Polski średniowiecznej, Warszawa 2001
- 12.S. Górzyński, J. Kochanowski, Herby szlachty polskiej, Warszawa 1990
- 13.Sitańscy h. Nałęcz na pograniczu chełmsko-bełskim w XV i XVI w: Roczniki Towarzystwa Heraldycznego, t. VI, Kraków 1921-1923

Ważniejsze strony internetowe

<http://kozienice.dt.pl/infopage.php?id=746>

<http://www.sztetl.org.pl/pl/city/glowaczow/>

<http://www.glowaczow.pl/>

http://www.niezalezna_brzoza.republika.pl/historia.html

Dokumentacja konserwatorska dotycząca poszczególnych zabytków znajduje się w Archiwum Zakładowym Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Warszawie Delegatura w Radomiu

Załącznik nr 1

Gminna Ewidencja Zabytków dla Gminy Głowaczów

	Miejscowość	Obiekt, Czas powstania, forma ochrony	Nr działki	Adres
1	Brzóza	Figura św. Jana Nepomucena, poł. XIX w.	74	Ryczywolska 1a
2	Brzóza	Kapliczka murowana przydrożna		za cmentarzem parafialnym w Brzózcie
3	Brzóza	Dom drewniany, XIX/XX w.	70, 71/1	35
4	Cecylówka Brzózka	- Dom mieszkalny początek XX w		27
5	Cecylówka- Brzózka	Dom drewniany, pocz. XX w.	274	36
6	Cecylówka- Brzózka	Dom drewniany, pocz. XX w.	285	41
7	Cecylówka- Brzózka	Dom drewniany, otynkowany, pocz. XX w.	288	43
8	Głowaczów	Dom drewniany	213	ul. Długa 43
9	Głowaczów	Dom drewniano- murowany, 1 ćw. XX w.	315	ul. Kozienicka 10
10	Głowaczów	Dom murowany, 1 ćw. XX w.	313/2	ul. Kozienicka 12
11	Głowaczów	Dom drewniany, 2 ćw. XX w.	250/15	ul. Kozienicka 49
12	Głowaczów	Krzyż przydrożny, 1888 r.	66/2	ul. Długa 20
13	Kosny	Dom drewniany, 1 ćw. XX w.	196	10
14	Stanisławów	Dom drewniany, 2 ćw. XX w.		9
15	Stanisławów	Dom drewniany, 2 ćw. XX w.	466, 467, 677, 783	27

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami Gminy Głowaczów na lata 2017-2020

16	Stanisławów	Dom drewniany, 2 ćw. XX w.		37
17	Studnie	Krzyż przydrożny, murowany, 1 ćw. XX w.	481/3	
18	Studzianki Pancerne	Kapliczka przydrożna, 2 ćw. XX w.		pas przydrożny
19	Ursynów	Krzyż przydrożny, murowany, 1934 r.		pas przydrożny
20	Ursynów	Dom drewniany, 2 ćw. XX w.	31	70
21	Ursynów	Dom drewniany, XIX/XX w.	64	58
22	Brzóza	Kościół parafialny p.w. św. Bartłomieja, murowany, 1854- 56	226/2	
23	Brzóza	Dzwonnica przy kościele parafialnym, murowana, 1854- 56	226/2	
24	Brzóza	Spichlerz, murowany, poł. XIX w.	1001/2 6	
25	Brzóza	Figura Matki Boskiej, 1 poł. XX w.		Plac przed kościołem
26	Brzóza	Park pałacowy, 2 poł. XVIII w.		Położony przy ZSO w Brzózcie
27	Brzóza	Dom rządcy	1005/6	Dom jest położony przy drodze krajowej nr 48
28	Brzóza	Pomnik misyjny, 1839 r.	223/4	Rynek w Brzózcie
29	Grądy	Park, 1900 r.	1-11	
30	Głowaczów	Cmentarz rzymsko- katolicki, 1 poł. XIX w.		Przy drodze Głowaczów- Leżenice
31	Głowaczów	Cmentarz żydowski, XVII w.?		Przy drodze do Bobrownik
32	Brzóza	Cmentarz rzymsko- katolicki, 1 poł. XIX w.		ul. Radomska
33	Brzóza	Kaplica- skarbczyk, XVIII w.	377/2	ul. Radomska
34	Brzóza	Kapliczka, murowana, poł. XIX w.		Przy drodze do Cecylówka

Załącznik nr 2

Stanowiska archeologiczne zlokalizowane w obrębie Gminy Głowaczów

L.p.	Miejscowość	Numer stanowiska w obrębie miejscowości	Obszar AZP i numer stanowiska archeologicznego w obrębie obszaru	Funkcja	Chronologia
1.	Bobrowniki	1	AZP 70-69/11	śląd osadnictwa	Kultura Polska okres średniowieczny
2.	Bobrowniki	2	AZP 70-69/12	śląd osadnictwa	Kultura Polska okres średniowieczny
3.	Bobrowniki	3	AZP 70-69/13	śląd osadnictwa	Kultura grobów kloszowych

					(wczesna epoka żelaza)
4.	Bobrowniki	4	AZP 70-69/14	osada cmentarzysko	Kultura łużycka- epoka brązu Kultura grobow kloszowych , Kultura przeworska - okres lateński - okres wpływów rzymskich Kultura Polska - średniowiecz e
5.	Bobrowniki	5	AZP 70-69/15	osada ślad osadnictwa	Kultura Polska - średniowiecz e Kultura grobow kloszowych

					(wczesna epoka żelaza)
6.	Bobrowniki	6	AZP 70-69/16	śląd osadnictwa	Kultura Polska- okres średniowieczny
7.	Bobrowniki	7	AZP 70-69/17	osada	okres średniowieczny (XIV-XV w.)
8.	Bobrowniki	8	AZP 70-69/18	osada osada	wczesna epoka żelaza Kultura przeworska okres wpływów rzymskich
9.					Kultura grobów

	Bobrowniki	9	AZP 70-69/19	osada	kloszowych (wczesna epoka żelaza) Kultura przeworska (okres wpływów rzymskich)
10.	Bobrowniki	10	AZP 70-69/20	śląd osadnictwa	Kultura grobów kloszowych (wczesna epoka żelaza)
11.	Bobrowniki	11	AZP 70-69/21	śląd osadnictwa	Kultura grobów kloszowych (wczesna epoka żelaza)
12.	Bobrowniki	12	AZP 70-69/22	śląd osadnictwa	Kultura grobów kloszowych

					(wczesna epoka żelaza)
13.	Bobrowniki Podmieście	1	AZP 70-69/8	śląd osadnictwa	Kultura grobów kloszowych (wczesna epoka żelaza)
14.	Bobrowniki Podmieście	2	AZP 70-69/9	śląd osadnictwa	Kultura Polska- okres średniowieczny
15.	Bobrowniki Podmieście	3	AZP 70-69/10	śląd osadnictwa	Kultura Polska- okres średniowieczny
16.	Bobrowniki Podmieście	5	AZP 70-69/23	śląd osadnictwa	epoka brązu wczesna epoka żelaza
17.	Bobrowniki Podmieście	6	AZP 70-69/24	śląd osadnictwa	epoka brązu wczesna epoka żelaza

18.	Bobrowniki Podmieście	7	AZP 70-69/25	osada	epoka brązu wczesna epoka żelaza
19.	Bobrowniki Podmieście	8	AZP 70-69/26	osada	epoka brązu wczesna epoka żelaza
20.	Bobrowniki Podmieście	9	AZP 70-69/27	osada	Kultura grobow kloszowych Kultura przeworska – okres lateński – okres wpływów rzymskich
21.					Kultura

	Bobrowniki Podmieście	10	AZP 70-69/28	śląd osadnictwa osada	łżycka epoka brązu Kultura grobow kloszowych wczesna epoka żelaza
22.	Bobrowniki Przylusnia	1	AZP 70-69/4	śląd osadnictwa	Kultura grobow kloszowych wczesna epoka żelaza
23.	Bobrowniki Przylusnia	2	AZP 68-70/38	śląd osadnictwa	Kultura grobow kloszowych wczesna epoka żelaza

24.	Brzóza	3	AZP 70-69/31	osada cmentarzysko	Kultura przeworska, okres wpływów rzymskich
25.	Brzóza	6	AZP 70-69/29	osada osada	Kultura łużycka epoka brązu wczesna epoka żelaza
26.	Brzóza	7	AZP 70-69/30	osada	Kultura łużycka epoka brązu
27	Brzóza	8	AZP 70-69/38	cmentarzysko	Kultura łużycka k. grobów kloszowych wczesna epoka żelaza

				cmentarzysko	Kultura przeworska Wczesny okres rzymski
28.	Brzóza	9	AZP 70-69/39	śląd osadnictwa	epoka brązu wczesna epoka żelaza
29.	Brzóza	10	AZP 69-69/2	śląd osadnictwa	Kultura łużycka, k. grobów kloszowych wcz epoka żelaza
30.	Brzóza	18	AZP 70-70/13	śląd osadnictwa	epoka kamienia epoka żelaza
31.	Brzóza	5	AZP 70-69/43	śląd osadnictwa	epoka kamienia epoka brązu
32.	Brzóza	1	AZP 70-69/34	śląd	neolit

	Głogowa			osadnictwa	
33.	Brzóza Podjenne	4	AZP 70-69/24	śląd osadnictwa	okres nowożytny
34.	Brzóza Sokół	2	AZP 70-69/41	cmentarzysko osada	Kultura przeworska okres lateński
35.	Brzóza Sokół	11	AZP 69-69/3	osada	Kultura grobow kloszowych, k.przeworska okres lateński, okres rzymski
36.	Brzóza Sokół	13	AZP 69-69/1	osada	Kultura łużycka, epoka brązu
37.	Brzóza Trawka	1	AZP 70-69/40	cmentarzysko	Kultura grobow kloszowych kultura przeworska- okres lateński
38.	Cecylówka	6	AZP 69-68/7	cmentarzysko	Kultura grobow kloszowych – okres lateński

39.	Chodków	2	AZP 68-70/14	śląd osadnictwa	okres starożytny
40.	Emilów	1	AZP 69-69/9	śląd osadnictwa	Kultura Polska- okres średniowieczny
41.	Emilów	2	AZP 69-69/10	śląd osadnictwa	wczesna epoka żelaza
42.	Emilów	3	AZP 69-69/12	śląd osadnictwa	Kultura łużycka epoka brązu, wczesna epoka żelaza
43.	Emilów	4	AZP 69-69/13	śląd osadnictwa	wczesna epoka żelaza

44.	Głowaczów	1	AZP 70-69/7	osada osada	Kultura Polska- okres średniowiecz ny (XVw.) Kultura Polska- (XVI-XVIII w.)
45.	Głowaczów	2	AZP 69-69/17	śląd osadnictwa	Kultura Polska- okres średniowiecz ny (XIII-XVw.)
46.	Głowaczów	3	AZP 69-69/18	śląd osadnictwa	Kultura Polska- okres późno średniowiecz ny
47.					okres

	Grabnowola Kolonja	1	AZP 68-69/2	śląd osadnictwa	późnego średniowiecz a okres nowożytny (XV-XVIw.)
48.	Helenówek	1	AZP 69-68/6	śląd osadnictwa	epoka kamienia wczesna epoka brązu
49.	Ignacówka	1	AZP 68-69/1	śląd osadnictwa	XVI w.
50.	Leżenice	1	AZP69-69/19	osada	okres wpływów rzymskich
51.	Leżenice	2	AZP 69-69/20	śląd osadnictwa	okres neolitu
52.	Leżenice	3	AZP 69-69/21	śląd osadnictwa	okres starożytny Kultura Polska-

					okres średniowieczny
53.	Leżenice	4	AZP 69-69/4	śląd osadnictwa	k.grobów kloszowych wczesna epoka żelaza
54.	Leżenice	5	AZP 69-69/14	śląd osadnictwa	epoka kamienia Kultura Polska- okres średniowieczny
55.	Leżenice	6	AZP 69-69/15	osada	Kultura Polska- okres późno średniowieczny
56.	Leżenice	7	AZP 69-69/16	osada	okres starożytny Kultura

					Polska- okres późno średniowiecz ny
57.	Łukawa	1	AZP 70-69/1	śląd osadnictwa	XVIII-XIX w.
58.	Łukawa	2	AZP 70-69/2	śląd osadnictwa	Kultura Polska- (XVII- XVIIIw.)
59.	Łukawa	3	AZP 70-69/3	śląd osadnictwa	Kultura Polska- okres średniowiecz ny XV/XVI w. Kultura Polska- XVII-XVIII w.
60.	Maciejowice Parowa	1	AZP 70-70/1	śląd	Kultura łużycka epoka brązu –

				osadnictwa	wczesna epoka żelaza
61.	Maciejowice Parowa	2	AZP 70-70/2	śląd osadnictwa	Kultura łużycka epoka brązu
62.	Michałów	1	AZP 69-69/11	śląd osadnictwa	Kultura Polska- okres średniowiecz ny
63.	Miejska Dąbrowa	1	AZP 70-69/6	śląd osadnictwa	Kultura Polska- okres późno średniowiecz ny
64.	Miejska Dąbrowa	1	AZP 70-68/11	wieś wieś	okres nowożytny XVI-XVIII w. okres nowożytny XIX-XXw.

65.	Rogożek	1	AZP 69-69/22	śląd obozowiska osada	epoka paleolitu- epoka neolitu Kultura przeworska okres wpływów rzymskich Kultura Polska- okres wczesno średniowiecz ny
66.	Rogożek	2	AZP 69-69/23	śląd osadnictwa	epoka paleolitu epoka neolitu
67.	Rogożek	3	AZP 69-69/24	(XVI-XVIIw)	okres nowożytny
68.				śląd osadnictwa	okres nowożytny (XVI-XVII w.)

	Rogożek	3	AZP 69-70/5	śląd osadnictwa	okres starożytny
				osada	Kultura przeworska okres wpływów rzymskich
69.				osada	Kultura grobów kloszowych wczesna epoka żelaza
	Rogożek	4	AZP 69-69/5	osada	Kultura przeworska wczesny okres rzymski
				śląd osadnictwa	Kultura Polska- okres średniowieczny
70.				osada	Kultura przeworska

	Rogożek	5	AZP 69-69/6	osada	wczesny okres rzymski Kultura łużycka epoka brązu
71.	Rogożek	6	AZP 69-69/7	osada	Kultura Polska- okres późno średniowiecz ny
72.	Rogożek	7	AZP 66-69/8	śląd osadnictwa/ cmentarzysko	Kultura grobow kloszowych wczesna epoka żelaza
73.	Rogożek	8	AZP 69-70/8	śląd osadnictwa	okres starożytny
74.					

	Rogożek	9	AZP 69-70/9	śląd osadnictwa	okres nowożytny
75.	Rogożek	10	AZP 69-70/7	osada	Kultura przeworska Okres wpływów rzymskich
76.	Rogożek	11	AZP 69-70/6	śląd osadnictwa	okres nowożytny
77.	Stanisławów	1	AZP 70-70/3	obozowisko krzemienica	Kultura amfor kulistych, epoka neolitu
78.	Stanisławów	2	AZP 70-70/4	śląd osadnictwa	Kultura niemeńska, epoka neolitu
79.				obozowisko	Kultura janisławicka epoka mezolitu
	Stanisławów	3	AZP 70-70/5	śląd osadnictwa	Kultura przeworska, okres rzymski
				śląd osadnictwa	okres

				śląd osadnictwa	starożytny okres nowożytny (XVI-XVIII w.)
80.	Stanisławów	4	AZP 70-70/6	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka mezolitu epoka kamienia okres starożytny
81.	Stanisławów	5	AZP 70-70/7	obozowisko śląd osadnictwa	Kultura świderska, paleolit schyłkowy wczesna epoka żelaza
82.	Stanisławów	6	AZP 70-70/8	śląd osadnictwa	epoka kamienia

					epoka żelaza
83.	Stanisławów	7	AZP 70-70/9	śląd osadnictwa	okres starożytny
84.	Stanisławów	8	AZP 70-70/10	śląd osadnictwa	epoka kamienia epoka żelaza
85.	Stanisławów	9	AZP 70-70/11	śląd osadnictwa	okres starożytny
86.	Stanisławów	10	AZP 70-70/12	śląd osadnictwa	epoka kamienia

					epoka brązu
87.	Stara Brzóza	1	AZP 70-69/32	cmentarzysko	Kultura grobów kloszowych-wczesna epoka żelaza
88.	Stara Brzóza	2	AZP 70-69/33	ślad osadnictwa	epoka brązu-wczesna epoka żelaza
89.	Stara Brzóza	3	AZP 70-69/35	ślad osadnictwa	wczesna epoka żelaza
90.	Stara Brzóza	4	AZP 70-69/36	ślad osadnictwa	Kultura grobów kloszowych-wczesna epoka żelaza
91.	Studzianki Pancerne	1	AZP 68-69/3	osada osada	wczesne średniowiecze (XII-XIII w.) ok.nowożytny (XVI-XVIIw.)
92.					

	Studzianki Pancerne	3	AZP 68-69/5	śląd osadnictwa	okres rzymski
93.	Wólka Brzózka	1	AZP 70-69/37	cmentarzysko	Kultura łużycka epoka brązu
94.	Zieleniec	1	AZP 70-68/10	śląd osadnictwa zagroda wiejska śląd osadnictwa	okres starożytny okres nowożytny okres nowożytny XX w.